

A SZEGEDI PARASZTNOVELLA KELETKEZÉSE

(Részlet egy készülő tanulmányból.)

Ma már minden iskolásgyermek ismeri hazánkban Tömörkény István és Móra Ferenc nevét, s azt is tudják róluk, hogy életművük a szegedi népeleten alapszik, belőle merít anyagot, ihletet és művészi formát. Mikszáth Kálmán, Juhász Gyula, Móricz Zsigmond ismerői azt is tudják, hogy a szegedi és Szeged környéki népelet problémái, sajátosságai nemcsak néhány helyi író számára nyújtottak művészi ösztönzést. A szegedi irodalmi élettel foglalkozók mindhez hozzátesszik — és nem alaptalanul — hogy a nagy alföldi város és tanyavilágának parasztsága pusztá létével akkora hatást gyakorolt Szeged irodalmi életére, hogy itt hosszú évtizedeken keresztül az irodalom alig jelentett mást, mint a parasztról novellát írni.

Ha a múlt század hetvenes éveitől kezdve belelapozunk a szegedi, vagy akár a fővárosi napi- és hetilapokba, egyre-másra szemünkbe ötlenek ezek a szegedi parasztnovellák. E novellák sajátosságai, íróik élete és működése elsősorban a helyi kutatókat foglalkoztatták. Megkísérelték kideríteni ennek a hazai viszonylatban egyedülálló jelenségnek az okait, megvilágítani kapcsolatait az országos irodalmi fejlődéssel, feltárni e művészi munka jellegzetességeit, meghatározni értékét, stb. — E kérdések megoldása nem maradt a néhány kutató magánügye, a város értelmiségét, a szegedi író, költő utódokat, újságírókat mindig foglalkoztatta a probléma. Sokan akadtak, akik túlbecsülték az u. n. »szegedi népiesek«-et, mások jelentéktelennek, jószándékú dilettánsoknak minősítették őket, akikkel jobb, ha nem dicsekszik a város.

Juhász Gyula kezdetben — minden bizonytalansággal a Babits-csal, Kosztolányival kötött barátság némi befolyására — Tömörkényestől elítélte őket, majd mintegy »exhumálva« legjobbjait a »szegedi őskert«-ből, kedves emléket állított nekik.¹

Preszly Lóránd jóindulatú lokálpatriotizmussal az egekig magasztalta mindannyiukat.²

¹ Lásd: Fővárosi és vidéki stílus. *Szeged és Vidéke*, 1903. jún. 21.; Szegedi irodalom. Uo. 1906. júl. 15. — A cikket és a körülötte kialakuló vitát röviden ismergetti Tolnay Gábor a *Magyar Szemle* 1934 szept. számában (74–80. l.); — illetve Tömörkény. *Szeged*, 1921. ápr. 24.; Tartozás. Uo. 1924. ápr. 26.; Homok. *Délmagyarország*, 1925. dec. 18.; Szegedi őskert. *Homokóra*, 1928. okt. 27-től 1929. febr. 4-ig; Tömörkény István (kézirat) 1928. Nyomtatásban, Ortutay Gyula előszavával 1941-ben, a Dugonics Társaság kiadásában jelent meg, Szegeden.

² A szegedi népies írók. Szeged, 1931. (Széphalom-könyvtár, 24. sz.)

Ortutay Gyula erős választóvonalat húzott Tömörkény és szegedi elődei, kortársai közé.³

Gergely Gergely a regionalizmus, a táj és népe, valamint az irodalom közötti bonyolult kölcsönhatások alapján kísérelt meg fényt deríteni az egész »szegedi népies« komplexumra, egyformán számbavéve Palotás Fausztint és Juhász Gyulát is.⁴

Vélemények és ellenvélemények egybevetése után végülis megállapítható, hogy Szegeden a XIX. század második felében egy speciálisan helyi jellegű parasztnovella-típus alakult ki, amelynek sajátos tartalmi-formai jellegzeteségei vannak, s ennek legjelentősebb — de nem egyetlen — művelője Tömörkény István. — E megállapításnak csupán Ortutay Gyula a Tömörkény-életművet máig legrészletesebben elemző tanulmánya mond ellent bizonyos mértékig azzal, hogy Tömörkényt szinte elszigeteli a »szegedi népiesek«-tól. Szerinte a »szegedi népies írók« azon túl, hogy szegedi témákat dolgoztak fel, műveikben semmi jellegzetesen szegedit nem nyújtottak, »kifejezési formájukban tehetetlenül kapcsolódtak a kor átlagirodalmához«, »nem alkothattak az egyetlen Tömörkény kivételével maradandót...«⁵

Kétségbevonhatatlan igazság, hogy pusztán a témaválasztás, maga a művészi ábrázolás tárgya nem határozza meg a művészi alkotás sajátos jellegét. Ha egy írói csoport, egy város irodalmi élete csak helyi tárgyválasztásában hordozza egyetlen közös vonását, művészileg semmi olyat nem ad, ami feljogosítana bennünket arra, hogy az illető csoportról, mint valami irodalmi specifikum megteremtőjéről, kiművelőjéről beszéljünk.

A későbbiekben azonban látni fogjuk, hogy a szegedi novellistákat nemcsak a szegedi parasztéletből vett témák kapcsolják össze, hanem írói látásmódjukban is rokonok. Egyfajta »parasztkultusz« ez, amelyet Ortutay is tudomásul vett, s a német »Heimatkunst«-hoz hasonló, bár azzal össze nem függő jelenségnek tekint.⁶ Szerinte »a magyarosságnak és a vidékiességnek öntudatosan vallott és vállalt formája, a fővárostól való elszakadottságnak attitűdje melengeti« a szegedi írók hangját. Ehhez azt fűzi hozzá, hogy még ebben az írói látásmódban jelentkező rokonságban sincs formateremtő erő, mert szükségképpen velejárója a széleskörű műveltség hiánya és a bezárkózottság. Csupán Tömörkény az, akinek kortársaitól eltérő látásmódja és formateremtő tehetsége teszi lehetővé, hogy maradandót alkosson. E tömörkényi látásmódnak Ortutay szerint megállapított legsajátabb jegyei a *nép-rajziség, az ezzel összefüggő konkrétság, valamint a szegedi nép vallásos áhitatának és szociális helyzetének »benső megrendüléssel, minden kritizáló fönn-tartás nélküli« ábrázolása.*⁷

Egy pillanatilag sem vonjuk kétségbe Tömörkény szegedi kortársai fölé emelkedő tehetségét. Érthető az is, hogy Ortutay hangsúlyozta Tömörkény és a szegedi novellisták közötti különbséget, hiszen célja Tömörkény pályájának, életművének feltárása volt, s dolgozatának erénye, hogy viszonylag sokat foglalkozik a szegedi irodalmi élet problémáival. Mégis úgy érezzük, hogy Tömör-

³ Tömörkény István. Szeged, 1934.

⁴ A szegedi tájirodalom. Szeged, 1943.

⁵ I. m. 65. l.

⁶ I. m. 63. l.

⁷ I. m. 70–77. l.

kény írói nagyságának megmutatása és bizonyítása eredményesebb, ha a különbségek — amelyek Tömörkény és szegedi elődei, kortársai között kétségkívül fennállnak — mellett az egyezéseket, a kapcsolatokat is feltárjuk. Ortutay ugyan maga is a »szegedi népiesek« talajából sarjadottnak tekinti Tömörkényt és elismeri, hogy »a szegedi népies irodalomnak kétségtelenül jelentősége volt Tömörkény munkásságában«. Majd így folytatja: »Azonban ezt a hatást inkább ösztönzésnek nevezhetnénk, mely az író az idegen témák felől saját kifejezéséhez segítette, megindította benne az öntudatosodás folyamatát.«

Véleményünk szerint ez a megállapítás nem egészen pontos. Meggyőződésünk, hogy Tömörkény sokkal több szállal kapcsolódik az Ortutay által túlságosan lebecsült írói körhöz. Ha a »szegedi népiesek« látásmódja azért nem válhatott formateremtő erővé, mert hiányzott hozzá a széleskörű műveltség és megbénította a bezárkózottság, nem tudnánk megindokolni a tömörkényi »formateremtő erőt« sem, hiszen Tömörkény sem rendelkezett feltűnően szélesebbkörű műveltséggel, mint a parasztnovellákat írogató szegedi tisztviselők, tanárok, újságírók. Ami pedig a bezárkózottságot illeti, az Tömörkényre is jellemző, s maga Ortutay is »rejtőző ember«-nek titulálja. A későbbiekben látni fogjuk, hogy Tömörkény parasztlátása, amelyet Ortutay élesen megkülönböztet a szegedi tollforgatók és íróársak látásmódjától, számtalan rokonvonást mutat éppen a Tömörkény-féle specialitásnak tekintett *néprajziaság* és *konkrétság*, valamint a *szegedi nép szociális helyzetének átélése* tekintetében nemcsak kortársainak, hanem elődeinek szemléletmódjával is. Nyilvánvaló tehát, hogy a tömörkényi forma sem önmagából táplálkozik, hanem a Tömörkényt több mint egy évtizeddel megelőző, eleinte csak szerény kezdetként jelentkező helyi kísérletek szerves folytatása.

És ha Tömörkény adott valamit életművével a magyar irodalomnak — márpedig nem szorul különösebb bizonyításra, hogy parasztábrázolásával nem keveset adott —, akkor rajta és életművén keresztül a szegedi Tömörkény-elődök, a szegedi parasztnovella szorgalmas művelői is nyújtottak annyit, hogy legalább legjelentősebbjeik nevét számontartsuk, s alaposan megvizsgáljuk e novellatípus kialakulásának folyamatát. Különös ösztönzés számunkra, hogy a szegedi »parasztkultusz« Mikszáthon, Gárdonyin keresztül is beleszólt a magyar irodalom fejlődésébe, s tudjuk, hogy egyetlen magyar író sem fordulhatott meg Szegeden anélkül, hogy tarsolyába ne vitt volna magával olyan ösztönzéseket, melyek írói fejlődésében hasznára ne váltak volna, s ne hagyott volna örökül maga is Szeged íróinak hasonló, hasznos írói útmutatásokat.

I.

A szegedi hírlapok hasábjai már az 1870-es években arról tanúskodnak, hogy a város kulturális és ezen belül irodalmi életében szembeötlően jelentkeznek bizonyos mozzanatok, amelyek egy sajátos parasztszemlélet kialakulásának, ezen keresztül a parasztnovella új típusa megszületésének feltételei.

Mint Mikszáth szegedi éveit tárgyaló tanulmányunk bevezetésében kifejtettük, a város ekkor éri el fejlődésének azt a fokát, ahol a helyi kereskedelmi

tőke és ipari szervezethez hatására az ipari kapitalizálódás erőteljes kezdetei jelentkeznek.⁸ Ezzel egyidőben kezdődik a város arculatát eddig jóformán egyoldalúan jellemző kisparaszti, saját szükségletére termelő mezőgazdaság kapitalizálódása is. A piacra termelő parasztbirtok megerősödésével egyúttal járó paraszt-proletáriátus egyre növekvő tömege az egymást követő városi bérföldosztások révén — ha gyakran csak időszakosan is — kisbérilővé válik. A már korábban is meglévő szegedi tanyavilág rohamos gyorsasággal benépesedik. A város határához közeleső nagybirtokok telepítési akciókat hajtanak végre, hogy külterjes gazdálkodásukat valamelyest racionalizálják. Ezzel a folyamattal párhuzamosan modernizálódik a városi közigazgatás és újjászervezik a tanyai közigazgatást, ha lényegében meg is hagyják a tanyai »kapitányságok« (körzetek) régi rendszerét. A megnövekvő hivatalnokréteg mellett nő az értelmiség száma és szerepe is, megújul és korszerűvé kezd válni az önkormányzatára régóta büszke szegedi polgárság öntudata. Ez a jellegzetesen polgári öntudatosodás — jórészt a város rendkívül élénken élő 48-as hagyományai hatására — alapjában és megnyilatkozási formájában hangsúlyozottan nemzeti, magyar jellegű. A Szegedet az ország más városainál különbnek tartó, látszólag elfogult lokálpatrióta nézeteknek is van itt egy figyelemreméltó válfaja. Ez a város egyik legjellemzőbb sajátosságának azt tartja, — és joggal —, hogy Szeged ez időben az egyetlen olyan város Magyarországon, melynek nagyszámú lakossága teljes egészében magyar, kisebb nemzetiségi csoportjait gyorsan asszimilálja. A hozzá hasonlóan magyar lakosságú városok ekkoriban kisebb lélekszámúak, legnépesebb városunk, a főváros pedig még messze áll attól, hogy kevert lakosságát tökéletesen asszimilálja. — »Szeged Magyarország Lyonja!« — kiált fel Váry Gellért, az első magyar vidéki országos ipar- és terménykiállításról írva 1876-ban.⁹ Irodalmi síkon mindez legszembetűnőbbben a »népies-nemzeti« irányzathoz való hűségben és a Dugonics-kultuszban, mint az élő helyi magyaros irodalmi hagyomány ápolásában jelentkezett. Ilymódon nem véletlen, hogy amikor a város társadalmi struktúrájában az említett változások végbemennek, fellendülő irodalmi életében ezek a helyi irodalom jellegét hosszú időre befolyásoló, meghatározó tényezőkkel találkozunk.

Dugonics András emlékét mindig is nagy szeretettel és öntudatosan ápolta a szegedi polgárság, értelmiség. A helyi piaristák kezdeményezésére már a század elején márvány-emlékművet emeltek sirján s nem sokkal utána szobra elkészítéséről is szó esett.¹⁰ Akkoriban (az 1830-as években) ugyan nem sikerült megvalósítani a tervet, de a szoborállítás gondolata állandóan ébren maradt.¹¹ A Dugonics-kultusz bizonyos tekintetben tűnhetik ugyan lokálpatriótizmusnak, mely meglegszik a város szülőtte nevével való dicseképpéssel, az azonban kétségtelen tény, hogy a szegediek legöntudatosabbjai, a város értelmiségének hangadói mindig pontosan tudták, hogy mit jelent számukra a Dugonics név s a derék piarista elveinek és törekvéseinek ismeretében élővé, korszerűvé igyekeztek formálni a Dugonics-hagyományt. Ennek

⁸ Nacsády József: Mikszáth szegedi éve. Budapest, 1956. 14–22. l.

⁹ Szeged hivatása. Vidéki utóhang a kiállításhoz. *Szegedi Lapok*, 1876. okt. 8.

¹⁰ Lásd: *Sz. L.* 1874. jún. 14.

¹¹ Lásd Csaplár Benedek cikkét a *Szegedi Híradó*, 1859. nyárhó 24., illetve 1860. márc. 15-i számában. — Dugonicsnak a város szellemi életére gyakorolt hatását igen jelentősnek tartja Bálint Sándor is. (Szegedi Szótár, Budapest, 1957. 13–14. l.)

hatékonyasága — éppen a nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra ápolásának, az idegen szellemi elnyomás elleni harc gondolatának ébrentartására utaló volta miatt — a szabadságharctól a kiegyezésig volt különösen erős, de a kiegyezés utáni években sem csökkent. Így például a Dugonics-szobor felállítását célzó szervezkedés mögött mindig sokkal több húzódozott meg holmi lokálpatrióta törekvéseknél. Erre utal az is, hogy a szegediek a 70-es évek elején országos méretűvé fejlesztik a mozgalmat. 1873 elején megalakult a Dugonics Szobor Bizottság, majd hamarosan az első, szabadságharc utáni vidéki irodalmi társaság, a Dugonics Kör. Az irodalmi kör eszméje sem új Szegeden. A város lelkes ifjúsága már az 1830-as években megkísérelte, hogy »írói kör«-t alakítson s valóra váltsa Dugonicsnak az »Arany perecek« c. műve előszavában kifejezett óhaját: »Vajha mindeneket magyarul olvashatna a magyar. Anyai nyelven békőszöntött igazságok hamar gyökeret verhetnek a termékeny magyar szívekben!« — A kiegyezés évében kap végre engedélyt a működéshez egy »Ifjúsági Kör«, amely értékes szépirodalmi és tudományos könyvtárat létesít, felolvasásokat tart. Tagjainak száma 1871-ben már 110 főre szaporodott.¹² A Kör vezetője Szabó Mihály, tanítóképző intézeti igazgató, a szegedi hírlap-irodalom és kulturális élet becsült munkása, az 1848—49-ben megjelenő szegedi hírlapok szerkesztője és főmunkatársa. 1873. március 15-én »Tudományos képzettségű ifjainkhoz« címmel felhívást tett közzé a Szegedi Lapok c. újságban, amelyben »Ifjúsági Írói Kör« alakítására buzdít.¹³ Felhívásában megállapítja, hogy az »Ifjúsági Kör«, amely egyik fontos feladatának tekintette az irodalmi tevékenység fejlesztését, az utóbbi években nem tud megfelelni feladatának s ezért azt javasolja, hogy alakuljon át írói körre az »irodalmi munkaképes ifjak számára«, akik magukat »a nemzet díszes írói koszorújába való belépésre méltókká tehetik.« (Meg kell jegyeznünk, hogy Szabó Mihály felhívásában nem csupán szépirodalomra gondolt — amint Dugonics sem —, hanem a tudományos, tudományt népszerűsítő »irodalomra« is.)

Felhívása megértésre talált, a jelentkezők száma gyorsan nőtt, ami részben a már meglévő szervezeti kereteknek, részben a szegedi ifjúság lelkesedésének volt köszönhető. (A létszámnövekedésről a Szegedi Lapok 1873. márc. 19-i száma is örömmel számol be.) A Szegedi Lapok, mely a mozgalom hivatalos lapjává lett (szerkesztője Gyalókey Mózes reáltanodai tanár) március 20—21-én már közöl is egy, a kör kezdeményezésére útitrajzot,¹⁴ március 23-án, vasárnap az alakuló ülést is megtartják. Elhatározzák, hogy a Szegedi Lapokban teszik közzé »különböző szakok területén« írt dolgozataikat. Március 30-án közgyűlést tartanak a Szegedi Lapok szerkesztőségében. (A Sz. L. 1873. márc. 28-án jelenti be.) Április 6-án hat új tagot vesznek fel s négynek a felvételéről tárgyalnak.¹⁵ A kör tagjai (művelt iparos és értelmiségi ifjak) valóban »különböző szakok területén« forgathatják tollukat. A többségben lévő szépirodalmi érdeklődésűek (Szőnyi Lajos, Domokos Elek, Sárhegyi Pál novellákat, rajzokat ír, Pintér Ferenc, Csáky Lajos, Agárdi Jenő

¹² Reizner János: Szeged története. Szeged, 1900. III. k. 150. l.

¹³ A Szegedi Lapok, 1873. jan. 5-én indult, mint ipari, kereskedelmi, közgazdasági és közművelődési napilap. — A Szabó Mihályra vonatkozó adatokat lásd Reizner i. m. III. k. 352. l.

¹⁴ Oravica—Anina—Steyerlak. Írta: —n.

¹⁵ Sz. L. 1873. ápr. 13.

verseket, Kutasi József, Váry Gellért, Klein Salamon, Hepp Ferenc, Jablonkay Géza műfordítással kísérletezik) mellett Ferenczi János fiatal tanító például »Szeged elnevezési és helyrajzi tekintetből« címen ír cikket, melyben régi szegedi városrész-neveket (Juhász-város, Jerikó, Tyúkbögy stb.) dülő-elnevezéseket (Lószagató, Gajgonya, Kukucska stb.) rét és járásneveket (Bodom, Rúza-járás. Kutyaménós stb.) gyűjtött össze.

Kétségtelen, hogy ez a hirtelen nekilendülő munka meglehetősen alacsony színvonalú. A műfordítások közül Váry Gellért Puskin-fordítása¹⁶, a rajzok közül Szőnyi Lajos »Szegény Bandi« c. paraszti tárgyú írása,¹⁷ a nagyobb elbeszélések közül Domokos Elek Jókait utánzó kísérlete¹⁸ figyelemreméltó. A költemények kivétel nélkül igen gyarlók.

A kör 1873. május 6-án elhatározza, hogy Dugonicsról nevezi el magát. A Belügyminisztérium által jóváhagyott alapszabályok leszögezik, hogy a Kör célja: »A szellemi erő és tevékenység fejlesztése s gyakorlása az irodalmi téren; a korszellem igényelte üdvös s szabad eszmék s elvek terjesztése, a magyar nyelv s irodalom fejlesztése s tökélyesbitése« (a második § a. pontja), továbbá közlöny alapítása, emlékkönyvek, évkönyvek kiadása, pályadíj kitűzése.¹⁹

E jellegzetesen dugonicsi program megvalósítását szembevetően zavarja lapjuk, a Szegedi Lapok elleni támadások nagy száma. Az 1859 óta hegemon helyzetben lévő Szegedi Híradó konkurrenciát lát a nemrég alakult lapban s a Szegedi Lapok egyik munkatársa joggal panaszskodik, hogy a Híradó tábora az »egy isten az égben, egy lap, a Híradó, Szegeden« elvet vallja.²⁰ A fiatal lap szerkesztőit az ultramontánságtól, egyházi szubvenció elfogadásán keresztül az égvilágon mindennel vádolják²¹ s a megújuló hadjáratok (pl. 1875 májusában) lassan aláássák hitelét, elfogyasztják olvasótáborát, végül megbuktatják. E céljuk elérésében a Híradó hívei odáig mennek, hogy a Szegedi Lapok elleni gyűlöletükben a város kulturális élete szempontjából igazán jelentős Dugonics Körről egész fennállása idején egyetlen hírt sem közölnek, csupán a Dugonics Szobor Bizottság munkájáról tájékoztatják olvasóikat. Az áldatlan érdekharc gyakori szerkesztőváltozást és rohamos színvonalesést eredményez a Szegedi Lapok-nál s csökkenti a Dugonics Kör megérdemelt tekintélyét is. Nem sokat segít az sem, hogy a Szegedi Lapok az 1873 óta viselt »A Dugonics Kör Közlönye« alcímet hol elhagyja, hol felveszi, aszerint, hogy mi látszik előnyösebbnek.²² Már 1873 augusztusában kénytelen volt a korábbi napilap hetilappá alakulni.

A város lakosságának Dugonics-kultusza a személyeskedések ellenére sem csökken. A Dugonics-szobor ügyének sikerül megnyerni az emigrációból haza-

¹⁶ A parasztkisasszony. Uo. 1875. jan. 24-től márc. 7-ig folytatásokban.

¹⁷ Uo. 1874. nov. 27.

¹⁸ Egy magyar önkénytes külföldön. Uo. 1873. aug. 24-től nov. 28-ig folyt.

¹⁹ A Dugonics-kör alapszabályai. Sz. L. 1873. júl. 16–17. (Ismerteti Szabó Mihály) — A Dugonics-kör történetét elsőnek Hofbauer László tárgyalja »Védiki irodalmi társaságaink története a XVIII. század végétől a XIX. század végéig« c. tanulmányában. (Budapest, 1930.) Véleményünk szerint a Kör jelentőségét kissé lebecsüli.

²⁰ Sz. L. 1873. szept. 20.

²¹ Uo. 1873. aug. 31.

²² Lásd Szőnyi Lajos tanító cikkét 1873. okt. 26-án, illetve 1875. júl. 18-án.

tért Reményi Edén kívül Liszt Ferencet is, aki ígéretet tett az őt felkereső szegedi küldöttségnek, hogy hangversenyt ad a Dugonics szobor-alap javára.²³

A Híradó minden féltékenykedése, a Szegedi Lapok veresége ellenére is a Dugonics Kör mégiscsak irodalmi életet teremt a városban. A kör tagsága még 1875-ben is gyarapszik,²⁴ a céljait, ha lassan és nehézségek árán is, megvalósítja. Szervezete megszilárdul. (Elnöke Szabó Mihály, könyvtárosa Cziklay Lajos városi írnok, pézántárosa Auer József órásmester.)

48-as nemzeti szellemben működik (novella-címek a kör tagjainak munkásságából: A muszka hadjárat idejéből, Egy honvéd halála, Temesvár, stb.) igyekszik világirodalmi kapcsolatokat teremteni (tagjai Puskintól, Andersentől fordítanak) és végre 1876-ban közgyűlése meghirdeti a beígért pályázatot is.

A pályázat eredményéről nincs tudomásunk. Valószínű, hogy az 1876 augusztusában újra elburjánzó intrikák miatt a megalakulását annakidején csak három évre kimondó kör vezetői nem vállalkoztak a további irányításra. Így az évek során 44 főnyire szaporodott kör feloszlott,²⁵ s a pályázat is tárgytalanná lett.

A kör utolsó ténykedése a Dugonics Szobor Bizottsággal karöltve a Dugonics Szobor felállítása és a Dugonics-Album kiadása volt. Ugyanez év október 28-án a Szegedi Lapok is bezárja szerkesztőségét.

A Dugonics-kör munkája — rengeteg belső problémája, a város egyes köreinek megnevelése ellenére is — nem volt eredménytelen. A város irodalmi hagyományainak intézményes ápolását egyszersmindkorra napirendre tűzte, megnövelte az irodalom iránt érdeklődők táborát, lapjában teret nyitott a helyi — bár még nem jelentős — íróknak, költőknek s ezzel a konkurrenciában erősebbnek bizonyult vetélytársát, a Szegedi Híradót is arra kényszerítette, hogy ezután több teret szenteljen a szépirodalomnak. Mindezzel, továbbá azáltal, hogy a fővárosi irodalmi társaságok hagyományos példáját követve »népies irányú költői beszélyre« hirdetett pályázatot s lapjában ilyeneket közölt,²⁶ lényegében a helyi, elsősorban paraszttémájú széppróza felé lendítette előre a szegedi tollforgatók nagy részének érdeklődését.

A meginduló pezsgés egyre nagyobb hullámokat ver a szegedi irodalmi életben. Vita indul a vidéki hírlapirodalom szerepéről és hivatásáról²⁷ s ezzel kapcsolatban a vidéki irodalmi viszonyokról.²⁸ A fővárosi irodalmi hegemonia ellen cikkeznek, tiltakoznak a vidék fölényes elmarasztalása ellen.²⁹ Irodalmi ünnepeket rendeznek.³⁰ Petőfi születésének 50. évfordulójára a Szegedi Híradó közli Magyar Gábor szegedi gimnáziumi igazgató emlékbeszédét, majd Horváth Sándor gimnáziumi tanár »Petőfi lírai költészetéről s ennek egy-némely tárgyáról« c. hosszabb tanulmányát.³¹ A Polgári Olvasó Egylet is újjászületik s Sophokles Antigonéjáról, a Parcival-ról, stb. tart előadásokat, me-

²³ Sz. H. 1875. márc. 12., 19.

²⁴ Sz. L. 1875 jan. 3.

²⁵ Reizner i. m. III. k. 408. l.

²⁶ Pl.: Szegény Bandi (1874. nov. 24.); Csillaghullás (1876. szept. 28.)

²⁷ Vidéki hírlapirodalom. Sz. H. 1873. máj. 25.; A vidéki lapokról. Uo. nov. 12.

²⁸ Irodalom és politika. (Vezércikk!) Uo. 1874. nov. 25.

²⁹ Pl.: Egy vidéki poeta rugdalózása. 1875. ápr. 30.

³⁰ Pl. Csokonai születésének 100. évfordulójára. Sz. H. 1873. nov. 23.

³¹ 1874. nov. 29.—dec. 16.

lyeknek szövegét a Szegedi Híradó rendszeresen közli.³² A már többször említett Váry Gellért, a Dugonics Kör lelkes tagja szinte programszerűen hirdeti »... hazai művelődésünket és magyarságunkat illetőleg oly hivatás vár arra (t. i. Szegedre) a jövőben, mint talán egyetlen hazai városunkra sem. A Dugonics-szobor emelése, az országos kiállítás, mely Szeged kebelében mutatta be képességét, oly remek nyilatkozat, melynél illőbben újkori város nem tehetett volna bizonyosságot nagykorúságra jutott fejlettségéről...« — majd az irodalomra térve: »A nép a nemzetiség éltető ereje... A nép az, melynek élményei és szokásai adnak erőt a nemzeti irodalomnak és művészetnek is. Míg íróink és művészeink idegen élményeket dolgoznak föl, mily élettelen és álcaszerű kinézete volt költészetünk és festészetünknek; de mihelyt a néphez fordultak, megnyerte az irodalom azt a természetes elevenséget és pirosságot, mely legbiztosabb jele az egészségnek.«³³

Talán visszásnak tűnik, hogy a polgárosodás útjára lépő város irodalmi programja a paraszti élet felé fordítja a város tollforgatóinak figyelmét, ahelyett, hogy a modern városi élet jelenségeire figyelmeztetne. Azonban ha meggondoljuk, hogy Magyarországon az 1840-es években is hasonló volt a polgári fejlődés gondolatának irodalmi vetülete, s hozzávesszük, hogy Szeged egész társadalma a felsővárosi hajóslegénytől az alsóvárosi nagygazdáig, a gyufagyári munkástól a polgármesterig, a piarista tanároktól a tanyai tanítón keresztül a liberális elveket valló újságíróig át- meg át volt itatva a szegedi parasztság hagyományaival, életformájával, nyelvével, akkor egy cseppet sincs okunk ezen csodálkoznunk, vagy e »program« anakronisztikus voltára gondolnunk. A város fejlődésének e fokán más irodalmi programnak talaja egyszerűen nem lehetett volna. Az más kérdés, hogy ezzel Szeged újat mondott-e 1876-ban. Bizonyára nem. Az azonban, hogy önmagában szüli meg újra azt az irodalmi irányzatot, mely országos viszonylatban már az egy Arany János kivételével nem tud jelentőset alkotni, akkor amikor a szinte egészségtelen gyorsasággal centralizálódó, az írók alkalmazottá, szinte üzletemberré nyomorító országos irodalmi élet mély válsággal küzd és közben bezúdul válogatás nélkül a magyar sajtóba a nyugati »import-irodalom«, a nemzeti irodalom legjobb hagyományaihoz való ragaszkodást jelentette.

E »program« megfogalmazója — biztosra vehetjük — nem volt képes áttekinteni a korabeli magyar irodalom minden problémáját. Az sem valószínű, hogy világos elképzelései lettek volna a szegedi irodalmi élet jövőjéről. Azt azonban világosan látta, hogy Szeged ezt a programot képes eredeti, a maga nemében új tartalommal megtölteni — meg is töltötte! — és éppen ez az a mozzanat, mely minden irodalmi programot, megfogalmazásának látszólag korszerű, vagy idejétmúlt volta ellenére is mindenképpen jogosulttá tesz.

**

Amint láttuk, a 70-es évek elején megindult irodalmi pezsgés a Dugonics Kör feloszlásával korántsem ült el. Minthogy pedig a jobb sorsra érdemes kört létrehozó összes helyi tényezők továbbra is jelen voltak, sőt megnövekedtek

³² 1876. május 31.—jún. 9., dec. 8.—10. stb.

³³ Szeged hivatása. Sz. L. 1876. okt. 8.—15.—22. sz.

és egyre jobban hatottak, az irodalmi érdeklődés nemhogy megcsappant volna, hanem tovább erősödött, legfeljebb módosult formában.

A Dugonics-kultusz eddig nem látott méreteket öltött. A helyi Dugonics-hagyományok sajátos, új színben való felvirágzása nagyrészt Csaplár Benedek piarista tanárnak köszönhető. Nyitráról került Szegedre 1853-ban. Ipolyi Arnoldnak jó barátja és legelkezebb munkatársa volt.⁸⁴ Már említett 1859-es cikkében ő adja meg korai alapvetését annak a kulturális és irodalmi mozgalomnak, mely a 70-es években kezd kibontakozni: Dugonics »törekvéseinek pedig legvalószínűbb sikere, hogy a hazai irodalom és művészetek az ő példája nyomán a nemzeti történelem a hagyományok buzgó fölkarolása mellett a valódi népies elemet is mindinkább illőleg méltatják, hogy a nemzeti szellem összes fejleményeinek gondosabb gyűjtése, megóvása és gyümölcsöztetése növekvő buzgalommal folytattatik közöttünk...« Csaplár ugyan csak 1867-ig tartózkodott Szegeden, de addig Ipolyinak végzett folklorisztikai gyűjtőmunkájába nemcsak felsőosztályos gimnáziumi tanítványait vonta be, hanem — erre is van adatunk, — rendtársain kívül talán tanítványainak szülei közül is nem egyet. Gyűjtőtársaival a Szinyei-féle tájszótár adatszolgáltatásába is bekapcsolódott.⁸⁵ Bár maga Csaplár szemmel láthatóan az Ipolyi-féle »Magyar Mythologia« varázsa alatt dolgozott, (még írói álnevei is erre utalnak: Árpádfi G., Eteközi A. G., Pusztaszeri, stb.) e gyorsan anakrónisztikussá váló szemléletmód ellenére is számos tanítványába oltja bele Szegeden is a népelet, a szegedi parasztság folklorja iránti kioltathatlan érdeklődést. Bizonyára nem véletlen, hogy diák-gyűjtőtársai közül többen a város közeletének jelentékeny alakjai lettek (Szluha Ágoston, Bakai Ferdinánd, stb.) hogy jelesebb tanítványai mint néprajz, folklor-kutatók szereztek nevet maguknak. (Pintér Sándor a palóc-folklor-kutatás úttörője, Kovács János a szegedi népelet legkiválóbb ismerője, Lőw Immanuel a zsidó folklor nemzetközi híru tekintélye.). Ez időben végezte a szegedi gimnáziumban tanulmányait a kitűnő Kálmány Lajos és Palotás Fausztin is, a szegedi parasztnovella egyik jelentékeny művelője.⁸⁶

A szegedi gimnázium diákjaiból nevelődött a város értelmiségének jelentékeny hányada, ők lettek a helyi irodalmi mozgalmak szervezői, majd 1892-ben a Dugonics Társaság alapító tagjai. Csaplár eltávozása után Kovács János volt a Dugonics-kultusz legügybuzgóbb munkása. Egymás után jelentek meg a cikkei, tanulmányai Dugonicsról.⁸⁷

A többi Csaplár-tanítvány sem ült tétlenül. Kováccsal együtt szinte elárasztják néprajzi, folklorisztikai cikkekkel a Szegedi Híradót, majd 1878 nyaratól az akkor meginduló Szegedi Naplót is. Nem egy cikküket a fővárosi lapok tárcarovataiban is megtaláljuk.⁸⁸

⁸⁴ Lásd Kovács Ágnes: Ipolyi Arnold folklorgyűjteménye a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében. *Néprajzi Értesítő*, 1956. 223–60. l.

⁸⁵ Uo. 223. l.; Bálint Sándor i. m. 15. l.

⁸⁶ Csaplár szegedi tevékenységéről, tanítványairól, munkatársairól ír Péter László is: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka. Budapest, 1952. I. k. 7. l.

⁸⁷ Dugonics halála évfordulóján. *Sz. H.* 1874. júl. 26.; D. ifjúkori versei. uo. 1875. febr. 3.; D. naplójegyzeteiből. Uo. 1876. nov. 22–24.; D. egy ismeretlen színműve. Tárház. Vigszabású historia. Uo. 1877. febr. 2–7-ig.; Barczafalvi Szabó Dávid levele D.-hoz. Uo. 1877. márc. 9.; D. Martinovicsról uo. 1877. dec. 23.; stb.

⁸⁸ Kovács cikkeiből: Piros Pünkösöd napján (népdalok, népszokások, mondókák) *Sz. H.* 1874. máj. 10.; A szegedi halászok. Uo. 1877. júl. 22–25.» Tápé (a

Hamarosan megjelennek Kálmány Lajos nagyjelentőségű gyűjteményei is. A *Szeged népe* első kötetét (*Ős Szeged népköltése* 1881.) — Kovács János, a másodikat (*Temesköz népköltészete* 1882.) »Zs. P.« (Lőw Immanuel) méltatja a szegedi sajtóban.³⁹

Parázs vita is kerekedik a szegedi népdalokról.⁴⁰ Jellemző, hogy az 1875-től rendszeresen megjelenő Szegedi Képes Naptár is állandóan közöl népdalokat szegedi gyűjtőktől.

Figyelemre méltó, hogy ez a nagy néprajzi érdeklődés — bár elsősorban a szegedi népéletre irányul, — nem zárkózik be saját szűkebb pátriájába. Számos cikk foglalkozik az ország más vidékeinek parasztságával, a nemzetiiségekkel, sőt más népek folklórájával is. Természetesen ez nem programszerű munka, a legtöbb esetben valamilyen jelentősebb esemény kapcsán kerül rá sor, és más lapokból is kölcsönöznek ilyen cikkeket.⁴¹

Ez, a kezdetben szinte kizárólagosan néprajzi-folklorisztikai érdeklődés fokozatosan általános népélet iránti érdeklődéssé fejlődik s szervesen beleilleszkedik az évekkal korábban meghirdetett irodalmi programba, számtalan szálon beleszövődik a szépirodalmi igényű művekbe. A hivatásos és »amatőr« néprajzkutatók elszaporodása és munkássága annál könnyebben gyakorol hatást a szegedi újságírókra, írókra, mivel ők maguk is felcspannak kutatóknak, hiszen a szegedi népélet megismerésének szándéka természetesen a város népe önmagára ismerésének, már említett hazafias öntudata kibontakoztatásának programjával esik egybe. A szegedi írók, újságírók, — ritka kivétellel, — ez időben nem az újságírásból élnek. Mikszáth az első ilyen Szegeden! Kenyerüket a városi hivatalokban, az iskolákban vagy családjuk kisebb-nagyobb ipari, kereskedelmi vállalkozásaiban keresik meg. Tollforgatásuk egyéni kedvtöltés, egyben városuk felvirágzásának szolgálata. Mint máshelyütt már említettük, ez a népélettel összeforrt, hazai gyökerű polgárosodást szorgalmazó lendület ragadja magával az 1878-ban Szegedre kerülő Mikszáthot is.

Ezek után mi sem természetesebb, mint hogy a hetvenes évek végén rohamosan elszaporodnak a »népies beszély«, a »rajz a népéletből« alcímű írások. E jelenség — ha egy kis késéssel is — egybeesik a népszínmű és a vele rokonszemléletű novellairodalom új, országos méretű virágzásával.⁴² Talán főlétsleges hangsúlyoznunk, hogy ha erősen meg is érzik a szegedi paraszt-novellán az országos divatnak a hatása, nagyszámú megjelenése, kedvelt helyi műfajjá válása elsősorban az eddigi említett helyi tényezők hatásának tudható be. A népszínmű-hatás vitathatatlan, hiszen a hetvenes évek végén jelentkező szegedi novelláirók majd mindegyike népszínművet is ír.⁴³ E népszínművek

³⁹ Lásd: *Sz. H.* 1881. júl 8–13., illetve *Szegedi Napló*, 1883. jan. 4. — Lőw Immanuel »Zs. P.« (Zsidó Pap) szignójára vonatkozóan lásd Péter L. i. m. 20. l.

⁴⁰ *Sz. H.* 1877. okt. 31., nov. 9–18–25.

⁴¹ A népdal csak Boszniában is megterem *Sz. H.* 1878. okt. 25. (Újdonságok); Boszniai népdal... *Uo.* 1878. dec. 1. (Újdonságok)» A török zenéről. Írta Főkövi Lajos. *Uo.* 1878. aug. 9.; A birtokközösség az orosz községek parasztsága közt (Prof. Kavelin: Der bauerliche Gemeinde besitz in Russland után) *Uo.* 1878. okt. 19.; A szerelem népdalainkban *Uo.* 1882. dec. 17–18. (Papp Kálmán »Katonadalaink«-jának függeléke.)

⁴² Lásd Szigligeti Ede, Abonyi Lajos, Tóth Ede, Szigeti József, Almássy Tihamér, Csepreghy Ferenc, Berczik Árpád stb. műveit.

⁴³ Pl.: Palotás Fausztin: A csősz unokája (1878), A holdas (1879); Deréki Antal: A szépasszony kocsisa (1880) stb.

különösen Tóth Ede hatását mutatják s ez a hatás kimutathatóan áterjed a parasztnovellára is. A paraszti valóságot jól ismerő szegedi tollforgatók azonban, — ha szükségképpen fel is használják a készen kapott népszínmű-sablonokat, hisz gyakorlatlan színpadi rendezők, kezdő írók, — nem tapadnak tehetlenül az országos divathoz.

Nagyon jellemző, hogy amikor a szegedi irodalmi élet fellendülése egyben az irodalmi igényesség követelményét is magával hozza, a szegedi újságírók (maguk a népszínmű- és novellairók!) alkalmi kritikusokként éppen a népszínművek »népiessége«, paraszti hitelessége iránt érzékenyek. Az ekkor még csak időszakosan működő szegedi színház műsora igen sok népszínmű előadásáról tanúskodik, amit kétségkívül bizonyítja, hogy népes tábora volt Szegeden is e »műfajnak«. A kritikusok azonban, hacsak a népszínmű nem olyan valóban tehetséges színvonalas művelőről volt szó, mint Szigligeti Ede, vagy Tóth Ede, erős hangú, gyakran élesen gúnyos kritikákat írnak. Nem törődnek sem Csepregi, sem Abonyi Lajos, sem Rákosi Jenő, vagy még náluk is gyengébb tehetségű szerzők egyre növekvő népszerűségével. Jellemző, hogy a helyi szerzőket is kioktatják.⁴⁴

A sekélyes népélet-ábrázolás elleni tudatos szegedi hadakozás tipikus esete az a vita, amelyik 1880-ban zajlik a Szegedi Híradóban. Egy vasárnapi tárca szerzője (—s —a.) a szegedi parasztokról írván azt emlegeti, hogy lám, a parasztok körében a házasság csupa boldog megelégedés, szeretet; nincs ott annyi családi perpatvar, pletyka, emberszólás, válóper.« A legnagyobb harag csak olyan, mint a Falu rosszá-ban a Feledi Lajosé, meg a Bátki Tercsié!... Istenem, de boldogok is azok az egyszerű emberek!...« — Két nap múlva már »Egy fiatal leány« aláírással a következőket vágja a tárcaíró fejéhez valaki: »Szépek nagyon azok a népies idillek, csak az a kár bennök, hogy nem a népéletet, hanem egyes emberek túlcsigázott ábrándjait vázolják...«⁴⁵

Mindebből világosan következik, hogy a szegedi irodalmi élet hangadói a népszínművekben nem az idilli vonásokat, hanem a reális parasztdráma — vagy ahogy a korban szokás volt mondani: a népdráma — elemeit tartották fontosnak és értékesnek, bizonyos mértékig szembenállva a kor általános irodalmi felfogásával, amely a nép állítólag idilli világát mint »oázist« szerette látni a »sivár mai életben«, vagy legjobb esetben is azonos értékűnek tekintette a népszínműben az idillit és reálisan drámait.

*
**

Az 1878-tól 1884-ig tartó időszak sorsdöntő jelentőségű Szeged történetében. Ez a hat esztendő ragyogó kilátásokat és sötét kétségbeesést, távlattalan bűnlustát és szívárványos jövőt festő reményeket zúdít gyors egymásutánban a városra.

gyékényszövegről, gyermekversek stb.) 1878. aug. 11.; A »móva« (bácskai népszokások, népdalok) 1878. okt. 20.» A gügyü, A tyúkverő, A vőfély (házassági népszokások) 1879. febr. 23—29.; stb. — A *Pesti Napló* 1879. szept. 25-i, 1881. jan. 29-i stb. reggeli kiadásainak tárcarovatában találhatóunk e cikkekből.

⁴⁴ Sz. H. »Színház« rovat 1874. máj. 15.; ápr. 21.; 1880. jan. 13.; 1881. ápr. 5—8., 1882. febr. 4., nov. 21. stb.

⁴⁵ Uo. 1880. okt. 26—28—30.

A helyi erőkből táplálkozó, talán nem különösebben gyors, de feltétlenül biztosnak látszó gazdasági és kulturális fellendülést derékbatóri 1879 tavaszán a borzalmas árvíz. Az újjáépítés kínos egyhelybentopogását 1881-ben a lázas építkezés, a város egész arculata megváltozásának időszaka váltja fel, a »nagyvárosi« külsőségek és az elszegényedett lakosság mély ellentmondását hordozva. Az újjászülető város lassan talál önmagára, az új falak között — Mikszáth így jellemzi: »Nagy fal, nagy árnyék!« —, lassan bontakozik csak ki az új életforma, a palotasoros, sugárutas Szeged életének új rendje. A közigazgatás gyökeresen megváltozik, a patriarchális vonásokat ez ideig minden reform ellenére is megőrző városigazgatás korszerű bürokrata-gépezetté szerveződik, az élet modernebb és könyörtelenebb, az érdekek összeütközése keményebb lesz s az újjáépítési kormánybiztosság néhány évi (1879—1883) működése az eredetiségére büszke várost nemcsak talpraállítja, hanem minden erővel a Monarchia államgépezetének engedelmes alkatrészévé is igyekszik gyúrni.

Mindennek a mi szempontunkból egyik legjelentősebb következménye a tanyavilág és a város viszonylag gyors eltávolodása egymástól. S bár a csapásokat, a szegedi régi életformát ért sérelmeket, évtizedek múlva az adósságokat is kiheveri a város, soha nem lesz, — nem is lehet, — mindenben azonos az árvíz előtti Szegeddal. A tanyavilág és népének eltávolodása a fejlődő nagyvárostól, már korábban előrevetette árnyékát, azonban az eltávolodásnak ez a szükségképpeni folyamata az események következtében váratlanul meggyorsult s az ellentétek riasztóan rövid idő alatt kiélesedtek, a város és tanyavilága között.

Az egyre jobban a tanyák parasztsága felé forduló szegedi irodalomban az említett hat esztendő a rohamos felnövést eredményezi. Az árvíz és az újjáépítés mozgalmassá, forgalmassá teszi a várost. Egy időre szinte a világ érdeklődésének középpontjába kerül s az ország is rajta tartja a szemét. Az iránta megnyilvánuló részvét, a hatalmas arányú segítőakció révén hozzájut olyan kulturális létesítményekhez is, melyekért korábban hiába harcolt; a konzekvensen ellenzéki várost ezelőtt a kormány nem nagyon támogatta. Most magán-adományból hatalmas könyvtára létesül, állandó kőszínházat kap stb. A rövid időközökben megismétlődő »királylátogatások« (1879, 1883) csak növelik tekintélyét, kapcsolatai megerősödnek a fővárossal is, újságíró-gárdájában olyan nevek szerepelnek, mint Mikszáth, Pósa Lajos, Sebők Zsigmond.

Szegeden indult meg ez időben (1882 nyarán) az ország első, nagyjövőjű gyermeklapja, a *Jó barát* Pósa szerkesztésében Reviczky Gyula, Herman Ottó, Kenedi Géza, Kálmány Lajos, Mikszáth, Radó Antal, Jókai, Palotás és mások ígért és valóságos közreműködésével.

Egészen természetes, hogy ebben a lázas sietségű, minden irányú felemelkedéssel kecsegtető korszakban új erőre kap a szegedi öntudat. Új erőre kap a vidéki közművelődési, irodalmi viszonyok lebecsülése elleni hadakozás is. Mélységesen felháborodott cikk támadja gróf Kreith Bélát, aki *Haladás* c. hetilapjában vidéki szerkesztők számára, kimondottan »kiollózás« céljából akar különféle cikkeket közölni, hogy »segítségére« legyen az általa tehetetlennek tartott kartársainak. »Sokkal mélyebb fölfogással goldolkozunk egy hírlapíró hivatásáról, semhogy a gróf úr szellemet lealacsonyító vállalatának jövőt jósolhatnánk!«

— írja a cikk szerzője. Szidja a fővárosi kolportázs-rendszert, az olyan üzleties szellemű lapokat, melyek még bevásárlási megbízásokat is elfogadnak vidéki előfizetőiktől, csakhogy reklámozzák magukat.⁴⁶

A Szegedi Napló »fővárosi level«-et közöl, melyben »Cajus« a pesti irodalmi viszonyokat bírálja: »A tehetségek elnyomása napirenden van, ha csak azáltal is, hogy tehetségtelen embereket helyeznek följük a napilapok bőbeszédű reklámjai. Így fújták föl Endrődyt az ő ügyetlen rímpengető szentimentalismusával, míg a kiválóbb tehetségek, mint *Reviczky Gyula*, *Kiss József*, önerejükben küzködnek, — de még ma sem olyan nagy poéták, mint Endrődy, — mert bizony a közönség egy idő óta nem igen veszi a verseket s nem áll közvetlen érintkezésben a fejlődő költőkkel...«⁴⁷

Kapóra jön a szegedieknek Kossuth 1882. augusztus 25-én Turinból a Petőfi Társasághoz, Szana Tamás címére küldött levele, melyben kárhoztatja az üzleties irodalmi szellemet és levelében a szegediek irodalmi elképzeléseivel egyező nézeteket vall a nemzeti irodalom fejlődési lehetőségeiről: »Hanem midőn ön, (t. i. Szana) a kozmopolitikus jelleg és idegen termékek áramlata felől panaszkodik, megvagyok győződve, hogy ezt nem úgy érti, mintha azt óhajtaná, hogy fajunk akár az európai társadalom simító befolyásától, akár az idegen irodalom színe-javának a hazai talajba átültetéséről elzárkóznék... Európa nemzetei közt egyetlen egy sincs, melynél a nemzeti érület eleven fönntartása oly döntő súllyal bírna, mint a magyarnál...« A Szegedi Napló teljes egészében leközi a levelet és mindenben egyetért vele.⁴⁸ A szegedi irodalom irányítói, a szegedi lapok szerkesztői ez időben éppen a Kossuth által megjelölt úton igyekeznek járni. A külföldi irodalmi élettel igyekeznek lépést tartani. Mark Twain, Maupassant, Turgenyev, Daudet, Zola, Björnson majd olyan gyakran bukkantak fel lapjaik hasábjain — különösen a Szegedi Naplóban —, mint ez idő tájt a fővárosi lapokban. 1881-ben már kisebb vita is kerekedik Zoláról Gozdsu Elek párizsi levele nyomán, melyben igyekszik Zolát megvédeni a rászórt rágalmaktól és megmagyarázza írói elveit: »A regény, színmű mutassa, legyen tükre a valónak, ne szépítsen semmit!«⁴⁹ Egy névtelen cikk írja is pártját fogta Zolának s Dumas-val összehasonlítva a nagy romantikusnál nagyobb írónak tartja.⁵⁰ A Szegeden ez idő tájt hallatlanul népszerű Mikszáth »Jasztrabék pusztulása« c. novellájának németre fordítása ürügyén cikk jelenik meg »A magyar irodalom és a külföld« címmel.⁵¹

A szegediek mellözöttségük állandó felhánytorgatása során kapcsolatokat keresnek olyan fővárosi fiatalokkal, akiket ugyancsak mellöz a hivatalos irodalompolitika. A Szegedi Napló Gáspár Imrétől, Reviczky Gyulától közöl verseket, cikkeket.

A Petőfi Társaság tagjainak 1882-es vidéki körútja, amely útbaejti Szegedet is, újabb lökést ad a fellendülő helyi irodalmi mozgalomnak. Nagy készülődéssel várják őket, bár csak egyetlen szegedi tagja van ekkor a Petőfi-társaságnak (Szabados János helyettes polgármester, költő). Július 23-án tárca

⁴⁶ Sz. N. 1881. jan. 18.

⁴⁷ Irodalmi viszonyok. Uo. 1881. márc. 27.

⁴⁸ Uo. 1882. szept. 20.

⁴⁹ Valami Zola Emilről. Uo. 1881. márc. 31.

⁵⁰ Dumas és Zola. Uo. 1881. ápr. 30.

⁵¹ Uo. 1881. nov. 26.

mutatja be az írókat, akik között Jókait, Mikszáthot, Kiss Józsefet, P. Szathmáry Károlyt s másokat várnak. Másnap a Szegedi Napló különkiadást jelentet meg a nevezetes alkalmából, s bár nagyon fájlalják, hogy sem Jókai, sem Mikszáth nem jött le, a város örömmámorban úszik.

Ugyanez év novemberében Mikszáth, Bartók Lajos és ifj. Ábrányi Kornél látogat együtt Szegedre.⁵²

A látogatások okozta örömbé azért — mint később látni fogjuk —, nem kevés öröm is vegyült, hiszen csak még jobban ráébresztették a szegedieket »vidéki« voltukra.

Egy 1883-as vezércikk (szignója: —p —n. Palotás?) ugyan nem tartja szerencsétlenségnek, hogy Budapesten központosult a magyar irodalom, de megjegyzi, hogy ennek komoly hátrányai vannak, melyek miatt sokan elfeledkeznek előnyeiről. E hátrányok pedig a következők:

1. A fővárosi írók magukat a nemzet szellemi tőkéje letéteményeseinek képzelik (tisztelet a csekély kivételnek!).

2. Ennek folytán magukat túl-, a vidékieket pedig alábecsülik. (Utal az 1882-es kirándulások egynémely epizódjára, melyek történetesen Szegeden játszódtak le.)

Majd így folytatja: Nagyon természetes okoknál fogva a Főváros mindenkor meg fogja tartani fölényét az irodalom terén is, de magára a fővárosi iro-

⁵² Nem tudjuk megállni, hogy Pósa Lajos tréfás, pajtáskodó felköszöntőjét ne idézzük a Sz. N. 1882. nov. 7-i számából, mint a fővárosi irodalmi körökkel való meleg kapcsolat bizonyítékát. Természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy a Pest-ről Szegedre jött Pósa részéről ez a közvetlen hang nem meglepő, s csak részben bizonyítja a szegediek és pestiek ez időbeli kapcsolatainak meghittségét.

*Ha megért a szilva, le kell annak hullni,
Fészekből kifelé törekszik a krumpli.
Poharamat tehát én is hadd emeljem,
Mert kádenciával tele van a mejjem.*

*Ha el nem mondanám, oldalam kifúrná,
Bordám likain jönne ki a: hurrá!
Hogy ez a baleset rajtam meg ne essék:
Mi a számon kijön, meghallgatni tessék!*

*Üljön a sutba most a komoly szavú Kant!
Híres Bolond Istók Szegedre bekukkant.
Bölcsök ide, mint ő, nagy ritkán kerülnek,
Kukorékoljon hát kakasa kedvünknek!*

*Legszebbjét ha látják, vének se nyugodtak,
Hullnak homlokából csillagok, rugottak.
Órtüzeket éleszt, s éjjel-nappal szítja —
Éljen Bartók Lajos, ez a fene szittya!*

*De van itt egy másik, kinek neve Kálmán,
Nem strózsákon alszik, de koszorún, pálmán,
Virginája is babérfa levele,
Ki őt nem szereti, le vele, le vele!*

*Ismeri őt cseh, svéd, muszka, német, angol,
Hírneve külföldön mindenütt csatangol.
Róla szól dicsőség harsány trombitája —
Hanem azért palóc minden porcikája.*

dalomra is csak kedvező lehet, ha egyes vidéki központokon nemcsak érdekét elősegíteni, hanem működését mintegy ellenőrizni is képes társulatok alakulnak. Igenis, legyen »szellemi decentralizáció«. Ez nem csupán egyes helyekre, vidékekre nézve kívánatos, hanem az összes magyar irodalomra is; úgy a mutatkozó félszagségek háttérbe szorításával, mint esetleg a szellem teremtő munkásságával jó hatású lehet; tehát általános nemzeti érdek!

»Az ellenőrzés a nemzetiesség megóvása tekintetéből kiválóan szükségesnek látszanék. Nagyon gyakran merülnek föl, különösen a fővárosi hírlap-irodalomban olyan jelenségek, amik arra mutatnak, hogy a nemzeti szellem meghamisítását, a közérzület elsekélyesítését nem is tekintik már oly dolognak, ami még talán lelkiismeretbe vágó is lehetne.

»A szükségesség érzetének általánosságára mutat, hogy az ily vidéki közművelődési és irodalmi egyesületek száma mindegyre szaporodik. Méltó elismerés illeti a szegedi Dugonics-kör eszméjének kezdeményezőit. Ha kitűzött célja felé komolyan, lelkiismeretesen törekedni fog és személyes vagy mellékes tekintet miatt azt szem elől nem téveszti, főképpen pedig ha *magyar lesz* minden ízében (Lehetne-e más Szegeden? — Szerk.) és a szellemnek azon újabb divatos meghamisításával szemben is, amely magát nemzeti színnel kendőzi, de csak a közönség félrevezetése végett, mert a festék alatt a magyar jellemmel össze nem férhető léhaság, kétes erény rejtőzik, — határozott állást foglal: akkor a Dugonics-kör nemcsak Szeged város és vidéke, hanem az összes magyar nemzeti művelődés irányában jelentős érdemeket fog szerezhetni!«⁵³

*Híába szállt föl a Parnassz tetejére,
Le-levtávközik hozzánk, Szögedébe,
Mert nagyon szereti a hal- és lábitkrát —
Ki lenne ez más, mint a mi tótunk, Mikszáth!*

*De tovább nem fogom immár őt ábrázolni,
Mert Kornél is itt van, az ifjabb Ábrányi.
Százkezű csodát ki még nem látott soha,
Nézze csak őt meg jól, ő is ilyen csoda!*

*Egyik kezével ír lírai verseket,
Másikkal novellát, színműveket szerkeszt,
Harmadikból rendre a balladák hullnak,
Negyedikből rőfös vezércikkek nyúlnak.*

*Ötödik a regény híres kezelője,
Hatodik meg Ország-Világ szerkesztője,
A hetedik bírál, nyolcadik tán gtrál —
A jó isten tudja, a többi mit csinál!*

*Derék emberek ők mind: summa-summárum!
Nevüket nem éri se Bóra, se Számum!
Kívánom is nekik: éljenek sokáig,
Aranyban, ezüstben járjanak bokáig!*

*Valahányat ugrik életében a kecske,
Valahányat billent farkával a fecske,
Valahány fűszálat terem Bátka, Recske,
Annyiszor ölelje,
Csókolgassa őket — szegedi menyecske!*

⁵³ Dugonics-kör. Tárca-levél. Sz. H. 1883. jún. 17.

Ugyanis Reizner János, az újonnan alapított Somogyi-könyvtár vezetője ekkor már közzétette terjedelmes cikkeit egy új Dugonics-kör megalakítása érdekében.⁵⁴

Az, amit mintegy tíz esztendővel korábban már — ha szerényebben is — megfogalmaztak egyszer Szegeden, hangzik itt fel újra, harcosan, harsányan. Nincs módunkban részletesen foglalkozni azzal, hogy a lelkes cikkíró elképzelése a magyar irodalmi fejlődés »nemzeti ellenőrzéséről« mennyire vitatható. Az azonban kétségtelen, hogy amennyiben az egész magyar irodalmi élet országszerte való felvirágzását s ennek folytán a centralizáció okozta fejlődésbeli aránytalanságok, torzulások természetes kiküszöbölését igényli — márpedig ez is benne van elgondolásában —, programja pozitív. Hogy az országszerte elszaporodó közművelődési és irodalmi társaságok működése a valóságban mennyire segítette a magyar irodalmi élet 80-as, 90-es évekbeli fejlődését, külön tanulmány — egyáltalán nem érdektelen tanulmány! — tárgya. Pillanatnyilag szempontunkból ez a Szegeden elhangzott nyilatkozat annyiban fontos, hogy megerősíti a dugonicsi elvekben gyökerező szegedi népies irodalmat önbizalmában és a második legnagyobb magyar város — általában a magyar városok, — fontosságát hangsúlyozza a magyar, kulturális és irodalmi élet előrelendítésében (Szeged már harcban áll ekkor az ország harmadik, Szegeden létesítendő egyeteméért!).

Jellemző, hogy Szeged polgárságának korszerű gondolkozásával dicsekszik, amikor Pozsonyt, Kassát stb. leszólja, mondván, hogy az ott már megalakult irodalmi társaságok (Toldy-kör, Múzeum Egylet stb.) az illető városokban működő jogakadémiai tanárok kezdeményezésére, Temesvárott a katolikus klérus és a főispán buzgólkodására, de nem a polgárság kezdeményezésére alakultak. »Szeged saját polgárai erejéből hoz létre tudományos és irodalmi társaságot!«⁵⁵

A kiragadott és felsorolt példák azt bizonyítják, hogy a város ujjáépítésének időszaka irodalmi szempontból az összes helyi erők összefogását, az irodalmi élet eddig nem látott fellendülését, mintegy a város irodalmi életének »hőskorát« jelenti. A szegedi irodalmi élet szószólóinak programja — mint láttuk — több ponton közel esik a 70-es években a »Figyelő« körül csoportosuló, később a Petőfi-társaságba tömörülő, bizonyos vonatkozásokban Akadémia és Kisfaludy Társaság ellenes fiatal ellenzék irodalompolitikai elképzeléseihez. (A Szegedre kerülő Pósa Lajos még szorosabbra fűzi Szeged és a Petőfi-társaság kapcsolatait!)

Népies program és az irodalmi ellenzékiségnek e mérsékelt változata alkotja együtt ekkor a szegedi irodalmi élet tulajdonképpeni elvi alapját. Erre az időre esik a szegedi parasztnovella kialakulásának első szakasza, a mikszáthi formakincsel való felvérteződése, a szegedi írók sajátos parasztszemléletének kiforrása, eszmei továbbfejlődése. Ez időben jelennek meg az első, jellegzetesen szegedi *novelláskötetek* is.

⁵⁴ Egy szegedi irodalmi kör alakítása érdekében. Sz. H. 1883. jún. 6–7; A Dugonics-kör tudományos, irodalmi, s művészeti társulat alapszabályai. Uo. 1883. jún. 8–9.

⁵⁵ Irodalmi s tudományos társaság Szegeden, Uo. 1883. jún. 14. (Vezércikk, írta V[ass]. P[ál]. — városi aljegyző.)

II.

A jellegzetesen szegedi paraszt-rajz, parasztnovella — minden ezidőbeli népszínmű-kapcsolata mellett — két olyan, jórészt még »irodalmon kívüli« tényezőt olvaszt magába, amely egész további fejlődését elsősorban meghatározza. Az egyik a helyi népelet iránti érdeklődést tárca formájában tükröző, a néprajzi gyűjtőmunka alaphelyzetével rokon szemléletből fakadó »riport a szegedi tanyákról«.

Szerzője azonban nem a vadidegen, tudálékos amatőr-kutató száraz precizitásával, hanem a szülőföldje parasztjait eddig is jól ismerő, velük jóformán együtt nevelkedő szegedi újságíró meleg lírájával nyúl tárgyához. Ilyen ízes, hangulatos, szinte már tanyai »életkép«-pé kerekített riport egy tanyai dísznótorról a már említett Csaplár-tanítvány, népdalgyűjtő Ferenczi János írása a Szegedi Képes Naptár 1875. évi számában.⁵⁶

Schmidt Sándor *Tanyai Képek* című riportjában⁵⁷ szinte a szegedi parasztnovella egy jóval később fellelhető típusának szerkezeti sémáját is megteremti. E szerkezet a következő: — Kimondottan szépirodalmi igényű, lírai hangulatú bevezetés (tájleírás) adja meg az alaphangot. Ezután részletes néprajzi tájékoztatás következik az évszaknak megfelelő paraszti munka rendjéről (Schmidt írásában az asztagrakásról, nyomtatásról, gabonatisztításról) és a hozzá használt jellegzetes szerszámokról, a vele kapcsolatos fogalmakról, a szokásos elnevezésekről. (Pl.: ágyás, szemvonó, a »német« és a »magyar« favilla közötti különbség stb.). Ennek a néprajzi leírásnak a pontosságára jellemző, hogy például az említett munkafolyamatok és eszközök leírását szinte szóról-szóra így találjuk »A magyarság tárgyi néprajza' megfelelő fejezetében.⁵⁸

A »tanyai riport« e részében a tárgyi-néprajzi leírást egyre inkább népszokások, a hozzájuk kapcsolódó mondókák, dalok közlése helyettesíti. (Lásd Ferenczi említett írását!) Palotás Fausztin hasonló szerkezetű tanyai riportjában⁵⁹ a Schmidtnél tárgyi-néprajzi jellegű rész helyén azt a Pálfy-kapitányság területén dívó szokást magyarázza, hogy esténként, de főként vasárnap, ünnepnap délutánján az alacsony halmon álló szélmalom köré gyűlik össze a tanyák fiatalága táncolni. Felsorolja, hogy milyen táncokat járnak (»röszketős«, »riszálós«, »lippenős« stb.), elmondja, milyen a tánc iratlan rendje, stb.

Egyébként a »tanyai riport« e részébe illeszkednek bele a parasztoktól ellesett, pontos tájnyelvi lejegyzéssel közölt, jobbára anekdotikusan csattanós párbeszéddek, melyek valamelyest jellemzik is az egyébként csak néven említett szereplőket, Palotás említett »tanyai riportjába« népdalt is sző.

Palotás — kissé tudálékos érzelmességgel — a paraszti vígasságok értelmezésével, a nép életében betöltött szerepével is foglalkozik: »Milyen vagy te, édes magyar népem! Egész héten át fáradva, izzadva dolgozol, hanem azért vasárnap mégis mértföldekről is fölkeresed a mulató, táncoló helyet... hogy legyen, ami a munkanapok hosszúságát feledteti, az elborult kedélyeket olykor fölvidítja, szívedet, érzéseidet nemesíti!«

⁵⁶ Szegedi Képes Naptár az 1875-iki közönséges évre. Szeged, Burger Zsigmond özvegye kiadásában. »Ásd Balázs, kapard Tamás!«

⁵⁷ Sz. H. 1876. okt. 22.

⁵⁸ A magyarság néprajza. Bp. é. n. II. k. 221–291. l.

⁵⁹ Az alsótanyák közt. Sz. N. 1881. júl. 31.

A befejezés ismét lírai hangulatú általánosítás a tájról, népe életéről, a tanyai világról.

Ugyanezt a felépítést követi Lévay Béla *Kukoricafosztás* című írása,⁶⁰ a kukoricafosztás hírüladásának szokásos módját, a munka szertartásos mozzanatait (a gazda »mondókázása«, az ivás rendje, a főttkukorica »csemege« kínálásának ideje, mesemondás stb.) tárgyalva. Főlvázolja egy Hány Jánosra emlékeztető külfödet járt obsitos-katona alakját is, idéz meséből.

Palotás egy másik alsótanyai riportja, mely az előbb említettel együtt jelent meg, egy rombadőlt tanya történetét is magában foglalja: A fiatal gazdát katonának vitték. Az állomáson éppen feleségétől búcsúzott, s nem figyelt a kiadott parancsra. A hadnagy eltaszította egymástól a fiatal házасokat. Az ujonc leütötte a durva tisztet. Elvitték, sohasem jött vissza... A tanya gazdátlanul maradt.

Az ilyen és hasonló riportok természetesen nemcsak a tanyavilágot jelenítik meg, hanem gyakran a város parasztlakosságának az életét tárgyalják a jellegzetes figuráit is fölvonultatják.⁶¹

A »tanyai riport« szerkesztésmódja, tartalmi elemei befolyásolják a nem beszámoló jellegű írásokat is és a kimondottan szépirodalmi igényű novellák, rajzok állandó alkotóelemeivé lesznek. Ilymódon a riport jellegű írások és a velük rövidesen egyidőben jelentkező parasztnovellák között a határ a legtöbb esetben elmosódik.

Így van ez, — hogy csak néhány példát említsünk, — »Csényi« (Terescsényi Gyula) *Karácsony a pusztán* c. »népies rajz«-ában is,⁶² vagy Deréki Antal *A putri lakói* c. tárca-novellájában,⁶³ illetve Deréki *Aratáskor* című rajzában.⁶⁴ Ezekben a karácsonyi népszokások, a putri fogalmának és építésmódjának, illetve az aratóünnep lefolyásának leírása mindvégig a novella és a riport határán tartja az írást.

Az ilyen »tanyai riport« jellegű írások mégis megtartják önállóságukat s amikor szerzőik már mint több-kevesebb sikert arató szépírók is jelentkeznek helyi, sőt fővárosi lapokban is, tovább művelik ezt a műfajt. A Pesti Naplóban már 1879-ben olvashatunk Palotástól novellákat, 1881-ben gyűjteményes kötete is megjelenik, mégis közöl a Szegedi Képes Naptár 1881. és 1882-es évfolyamában folytatásosan »Szegedi népszokások« címmel hangulatos ritortokat tanyai lagzirkról, disznótorokról, szüretéről.

A másik, a tanyai riporthoz hasonlóan többé-kevésbé »irodalmon kívüli« tényező, mely a szegedi parasztnovella állandó elemévé formálódik, a betyárhistoria, illetve a betyárhistoriát a lapok hasábjairól ez időben kiszorító *törvénytudósítás*.

Előre kell bocsátanunk, hogy Szegeden a 70-es évek végén még mindenki jól emlékezett az igazi betyárookra, akik nem a vadromantika világirodalmi sablonjai, vagy Jókai álruhás ifjú arisztokratái, nemesei voltak, hogy a Rab Ráby-ban betyárkodó Zabváry Fruzsinkát ne is említsük. Ráday véstörvény-

⁶⁰ Fotográfiák a nép életéből. Sz. N. 1878. okt. 1.

⁶¹ Kék Hyacint: A kísértet. Sz. H. 1880. jún. 6.; Zarkavölgyi Andor: Havi búcsú. Uo. 1881. aug. 12., stb.

⁶² Sz. N. 1879. dec. 25.

⁶³ Uo. 1880. ápr. 23–27.

⁶⁴ Uo. 1880. szept. 4–11.

széke csak 1873-ban fejezte be ezeknek a közönséges, a tanyavilágban személy szerint is jól ismert szerencsétlen parasztembereknek az üldözését. Mint Tömörkény egyik későbbi írásából tudjuk⁶⁵ a szegedi tanyak, de még a város parasztnépe sem tekintette általában elvetemült, bűnözésre predestinált gonosztévőknek őket, maga a »betyár« szó sem volt olyan peioratív értelmű, mint másfelé az országban. De nem is tekintette Szegeden a betyárokat a parasztság — az írók sem! — oly értelemben romantikus hősöknek, mint egyebütt. Az kétségtelen, hogy nevük, különösen Rózsa Sándor neve köré számtalan legenda szövődött, de mindvégig megmaradtak osztrák katonaság elől szökött, vagy a sors tragikus fordulata folytán társadalmon kívül rekedt parasztembereknek, akik imponáló bátorságukkal, talpraesettséjükkel, de kikerülhetetlen végső tragédiájukkal is e vidék népének kézzelfogható valóság voltak. Ilymódon nem meglepő, hogy a szegedi betyártörténetek nemcsak hogy hiteles nevekhez, valóban élő személyekhez kapcsolódnak, hanem cselekményük, főbb vonásokban a Ráday-féle perek anyagából is ellenőrizhető. Az első Szegeden megjelent betyár-históriákat tartalmazó könyv egyenesen hivatkozik a Ráday-féle aktákra.⁶⁶

A betyárhistóriák szerzői gondosan leírják a csárdák, a »dutyánok« életét, a betyárrejtő mocsarak, nádasok lakóinak életmódját, a pusztai ember öltözetét, készségeit stb. Hogy elbeszélésük középpontjában rendszerint a betyár és a csaplárné, vagy valamelyik parasztleány szerelmi kalandja kerül, nem egy esetben a betyár-romantika irodalmi hagyományainak követését árulja el. Ez azonban nem csökkenti a történet hitelességét.⁶⁷ Palotás Fausztin a *Becsei uram kanásza* c. betyártörténetében még »lábjegyzetet« is alkalmaz, hogy írói hitelét bizonyítsa.

A tanyai riporthoz hasonlóan évtizedekig fennmaradt Szegeden — ha szórványosan is, — a betyárhistória. Palotás, Békefi, de Cserzy és Tömörkény is ír ilyeneket, egészen a század legvégéig.

Ahogy a tanyai rendbontások a modernebbé váló közigazgatás folytán »rendőri ügyekké« lettek, a betyárhistóriák szenzációját, melyet egy újság sem hagyott kihasználatlanul, — a rendőrségi tudósítás pótolta a »Törvényszéki Csarnok«, vagy egyéb elnevezésű rovatban. A kezdetben sablonos tudósítások hamarosan eredeti szint öltének. Szembeötlő, hogy nem minden tudósítás egyformán. Elsősorban azok az esetek mozdították meg a tudósítóknak az írói ambíciókat, melyek a rendőrbírószágon, a törvényszéken megforduló *paraszt-emberek* sorsára, mentalitására különösen jellemzőek voltak. Ha perbefogott parasztemberről, talpraesett kanászbojtárról volt szó, az esetleg milliós sikerkasztásokat, a »nadrágos emberek« családi tragédiáit többé-kevésbé szenvtelenül tárgyaló tudósító ihletet kapott, írásai megszínésedtek, kifejezést adott a vádlottal való együttérzésének, vagy legalábbis szánakozott rajta.

Természetesen az esetekben rejlő novella-lehetőségekhez mérten, de még inkább a bürokrácia paragrafusokhoz igazodó merevsége folytán méltánytalan ítéletek súlyosságához mérten változó ez a jelenség. Idők során a törvényszéki tudósítás »irodalmiasításának« formái is fejlődnek.

⁶⁵ A betyárvilágról. Uo. 1902. jan. 12.

⁶⁶ Békefi Antal—Palotás Fausztin: Sötét idők. A Rádai-korból. Szeged, 1887.

⁶⁷ Ligethy Endre: Csehó Pista. Sz. H. 1877. ápr. 29.; Barna György: Akik új földet keresnek. Uo. 1880. dec. 22.

Eleinte csak egy-egy mozzanat színesedik meg a tudósításban. Például az, hogy egy kissé részeg baka a betört ablak árát akkor akarja majd megfizetni, ha hadnagy lesz, s akkor is a »privadinertül« küldi el.⁶⁸ Később novella-címekkel ruházzák fel a tudósítók a tollukra kívánckozó eseteket. Például: *Csata a fináncokkal*.⁶⁹ Az ilyen címek alatt gyakran csak egyszerű, tárgyilagos tudósítás olvasható, nem egy esetben azonban egészen sikerült elbeszélés-vázlatokat találunk egy-egy »kidolgozott« részlettel. Az említett Csata a fináncokkal például ilyen részletekkel lep meg: »... az asszony kezében lévő kosarat kiragadta és hihetőleg a keménységi fokozat megbíráthatása céljából Haas pénzügyőri felügyelő fejéhez háromszor odavágta. Haas ilyenemű experimentumok elviselésére magát alkalmasnak nem vélte és ebbeli nézetének nemcsak hangos szavakban, de tettel is kifejezést adott, mire Molnár József és Ferenc csendes szemlélők neutrális állapotukat föladva, egész zendülést idéztek elő...« — A hivatalos jegyzőkönyv-stílus ilyen kigúnyolása már nyílt hadüzenet a bürokrata komolykodásnak, egyáltalán az ügy rendőri szempontú felfogásnak s a paraszttal érző író árulja itt el magát, ha nevét, vagy nevének betűjelét nem is írja a cikk alá.

Más esetekben a hiteles jegyzőkönyv a tudósító kezében dramatizált jelenetté változik át, melynek fő szereplői a törvényszéki tanácselnök és a vádlott. Mondanunk sem kell, hogy zárójelbe tett »szerzői közlések«, »rendezői utasítások« segítik ilyenkor az olvasót a jelenet átélésében.⁷⁰

Ismét máskor csak a vádlott, illetve a tanúk, naiv vagy furfangos feleleteit idézik szó szerint. Ezekből azután időnként csokrot köt a tudósító és »Törvényszéki adomák« vagy egyéb címen külön cikket ír. 1880. szeptember 13-án olvassuk a Szegedi Naplóban *Törvénykezési adomák Szegeden* címmel, hogy a beidézett juhász a bíró »Mit tudsz felhozni mentségedre?« kérdésére így válaszol: »Egy ürüjuhot Demeterkor!« A nem egyszer erőltetett, többször ismételt paraszt-anekdóták között húzódik meg például — a fent idézett közleményben, — Mikszáth *Bede Anna tartozász* c. novellájának alapötlete.

Amikor Palotás Fausztin kerül e rovathoz (névbetűi a cikkek élén: P—s.) már ilyen formát öltenek a törvényszéki tudósítások: »*Magas a kerítés teteje...* Biz az egy ölnél is jóval magasabb kőkerítés volt, de azért jó Pikali János, Makó szülöttje múlt év október tizedikének hajnalán mégis átmászott azon, hogy egy kis körültekintést tegyen Brenner mérnökék tágas udvarán...« — Szemmel látható, hogy a tudósító hogyan igyekszik a közlésből el nem hagyható, száraz jegyzőkönyvi adatok sokaságán lehetőleg hangulatosan átevezni, hogy mielőbb a történet magvához juthasson.⁷¹

A *Csongrádi városbíró* cím után már szabályos novellakezdet találunk: »Egy szívből szakadtak, egy anyai gond és szeretet öröködött fölöttük, és mégis — halálos ellenségei egymásnak...«⁷² A *Párba*j korszakkal esetében szintűgy: »Hja, a féltékenység! Ha ez a »zöldszemű szörny« nem zavarná meg a szívek boldogságát, bizony a szerelem is sokkal édesebb volna! — A szegény Vida Annus is csipőre tett kezekkel, nagy elkeseredéssel felelgetett szép Rózsi Má-

⁶⁸ Uo. 1875. febr. 24.

⁶⁹ Sz. N. 1880. aug. 8.

⁷⁰ A zöldszemű ördög tragikomédiája. Uo. 1882. szept. 6.

⁷¹ Sz. H. 1882. jan. 29.

⁷² Uo. 1882. febr. 5.

riának...« — majd az íróilag rekonstruált szóváltás következik, az ebből eredő »tettegesség« leírása, a vád, a tárgyalás és az ítélet ismertetése.⁷³

A »Törvényszéki Csarnok« tudósítói, akármelyik szegedi lapnál dolgoztak is, állandó kapcsolatban maradtak a népelet árnyoldalaival, szociális problémáival s bár egyes, erre módot nyújtó ügyeket hajlamosak voltak anekdotikus-humoros oldalukról is felfogni, szükségképpen nem fogadhatták el a felhőtlen parasztidillek világát valóságnak. Különös érzékenység fejlődött ki bennük a paraszt-tragédiák iránt. Jellemző, hogy amikor 1881-ben egy öreg tanyai paraszt, Ördög János megölte a fiát, mert földjének fiára iratása után nélkülség, megalázás, embertelen bánásmód jutott osztályrészéül, mindkét szegedi lap tudósítója versengve írta meg a »paraszti Lear« történetét.

Palotás a Szegedi Napló 1881. november 4-i számában szinte kerek novellává alakítja az esetet. Bevezetésében szociális szempontból világít rá a felmerült problémára s azt magyarázza, hogy az árvízzel Szegedre zúduló anyagi, megélhetési problémák felbontják a módosabb parasztsaládok erkölcsi életét is. A tulajdonképpeni tárgyra térve megrázóan ecseteli, hogy hogyan változik meg fokozatosan a fiatalok magatartása a magát gondjaikra bízó öreggel szemben: megtiltják, hogy a »tiszta-szobába« bemenjen, a menyecske az ételét fölhányja, a betevő falatját »megpanaszolja«, nem szelhet maga kenyeret, azután az asztalnál sem tűrik meg s csak a maradékból adnak neki, szemrehányásait durván visszautasítják. A tárgyilagos hangú, majdhogynem riport-szerű leírás egyszerre drámai fordulatot vesz. Az öregember összeroppanásának napját jeleníti meg nagy részletességgel, reális lélekrajzzal az író. »És a keménytermészetű öreg, ki az élet változó napjait jó és balsors között hosszú éveken keresztül ismerni megtanulta, kinek erejét a küzködés, a munka, a fáradság csak megacélozta s annyi méltatlan bánásmódot is erős lélekkel tudott tűrni...« egy durva szótól sírvafakadt. Palotás érezteti, hogy ez a sírvafakadás a vég kezdete, a lélek ellenálló ereje felörlődött s már csak idő kérdése a tragédia bekövetkezése. És vacsorakor, a tehenek megitatására kiadott paranccsal odadobott szalonna visszautasítása jelzi a nagy pillanatot: az öreg eszelősen ordítva a fiába vágja a kést...

A befejezés egyben írói állásfoglalás: »Ördög István harmadnap a kórházban iszonyú kínok közt meghalt, a szerencsétlen apa pedig a börtönben várja méltó büntetését.

Méltó büntetését?

Ép szív, meleg kedély, szigorú lelkiismeret, mit igazság és meggyőződés erősít, még a büntető törvénykönyv paragrafusát sem olvashatja el a büntetés kiszabása miatt. Az emberi igazságszolgáltatás Ördög János fölött nem télhet...

És mégis ítél. Bánja is azt, hogy sok ilyen szerencsétlen Learja van e napsugaras, gyönyörű világnak!«

A nyolcvanas évek elején különösen megszorodnak a Törvényszéki Csarnokban a nyomor miatt tolvajjá lett parasztasszonnyal, parasztemberrel együttérző írások. (Pl.: A *nyomor*, Sz. H. 1882. máj. 16.) A Szegedi Napló ekkor lesz programszerűen is ellenzéki, 48-as napilap. Nem véletlen, hogy főleg benne találunk ilyen tudósításokat. 1881. november 6-án *Az inség* címmel közli azt

⁷³ Uo. 1882. febr. 12.

az esetet, hogy a tompaháti uradalomból húsz szegényparaszt négy kocsi repcét lopott. A fővádlott arra a kérdésre, hogy mi vitte őket erre, így válaszol: »Az inség, mög aztán hát az alkalom, kéröm!«.

Egyre több szó kerül itt a razián fogott, tanyáról városba szolgálni jött s elzúlló parasztlányokról,⁷⁴ a föld miatt egymással s a rend helyreállítása céljából a helyszínre érkező »pusztázókkal« vére menő tanyai parasztokról,⁷⁵ a bérével elégedetlen kubikosról, aki leüti a bandagazdát,⁷⁶ a bűnét majd három évtized múltán beismerő parasztról, akit enélkül nem vennének maguk közé a tanyán szervezkedő nazarénus szekta tagjai⁷⁷ stb., — azt bizonyítva, hogy a szegedi tanyavilágban milyen harc folyik az életért.

A rovatban dolgozók (jóformán minden, később nevezetessé vált szegedi novellista irt ide!) maguk is felismerik, hogy a népelet, a parasztsors ábrázolásának milyen jelentős forrására bukkantak. Erre utal »B.« (Békefi Antal) megjegyzése a Sz. N. 1883. ápr. 22-i számában: »A népelet titkainak gazdag világa tárul föl gyakran az igazság ítélőszéke előtt. A sötét történetek, melyekbe a büntető igazság belényül, elregélik, miképpen születnek a népbaladák. Egy idő óta Szeged határa dús anyagot nyújt a népelet regényeiből.«⁷⁸ Ugyancsak a Szegedi Naplóban olvashatjuk ugyanez év ápr. 27-én a következő mondatot: »A szomorúnál szomorúbb családi drámák egymást érik mostanában népünk körében«,⁷⁹ május 11-én pedig ezt: »Rejtélyesebbnél rejtélyesebb drámák vetődnek föl időközönként a Szeged-határbeli nép köréből...«⁸⁰

A Törvényszéki Csarnok ilyen irodalmivá színeződése szükségszerűen azt eredményezi, hogy a »tudósítások« szétfeszítik a számukra fenntartott helyet a lapban s tárcákként jelennek meg. Ezzel az író végleg túlteheti magát minden hivatalos kötöttségen, a történet kifejezetten irodalmi formát ölthet. Azonban a tárcarovat — még ha a Szegedi Naplóból egyetlen napon sem hiányzik is, — nem elegendő. Kötött terjedelmű s legfeljebb két szerző, rendszerint egy költő és egy prózaíró, számára nyújt teret. És mivel a szegedi lapok szerkesztői is igyekeznek színes tárcarovatot létrehozni, gyakran jelentetnek meg ehelyütt idegenből fordított műveket, fővárosi szerzők írásait, stb. Nem egy esetben hivatalos nekrológokat, a korban divatos, népszerű természettudományos értekezéseket közölnek. A szegedi novellista, ha a Törvényszéki Csarnokban nem élheti ki novellista hajlamait, az éppen rábízott »Helybeli újdonságok« rovatban, vagy egyébütt helyezi el — most már sűrített formában, — pár soros érdekes hírként ötleteit, élményeit. A nyolcvanas évek elején egyébként is váratlanul sok, a helyi publikációs lehetőségekhez képest egyenesen túl sok novellista jelentkezik a szegedi lapoknál. (Mikszáth, Palotás, Békefi Antal, Irányi Dezső, Deréki Antal, — hogy csak az ismertebbeket említsük.) Egészen természetes, hogy a lapok, melyeknél dolgoznak, — különösen a Szegedi Napló, szinte a hirdetésekig megtelik parasztnovellákkal, paraszta- nekdotákkal, kiformalatlan, megíratlan ötletekkel, tanyai históriákkal. A valóban megesett mulatságos, vagy tragikus utcai, vásári, piaci eseteket öltöz-

⁷⁴ A »szép lányok«. Sz. N. 1883. febr. 8.

⁷⁵ Harc a pusztázó és a tanyai legények közt. Uo. 1883. febr. 2.

⁷⁶ Kubikos-dráma. Uo. 1883. jan. 12.

⁷⁷ Huszonnyolc év után. Sz. H. 1883. okt. 19.

⁷⁸ A kitett gyermek.

⁷⁹ Családi dráma.

⁸⁰ Férjgyilkos asszony, aki föladja magát.

tetik irodalmi formába. Ilymódon az újság minden rovatában, hasábján ott bujkál a szegedi parasztnovella fokozatosan kialakuló íze, zamata, megjelennek tipikus figurái, érezzük a kialakulóban lévő parasztszemlélet jelenlétét.

Békefi Antal így ír meg egy verekedést:

»Kiskanász: Hallod-é Kalmár Ferkó, lábaj ki az én felelőrül, mert beléd hajintom a botomat!

Bojtár: Azt tunnád mögtönni Sebők Pista, nem öszöl többet a Mihály báccsiék szalonájából!

Kiskanász: Ha öszök, ha nem öszök: arra a!...⁸¹

Palotás érzelmes stílusára ismerünk egy, a kelleténél jobban megnyújtott hírben: »Nyomában járt, mint az árnyék, künn a réten, szőlőben, kertben, mindenütt. Édesgette selyem keszkenővel, csattos cipellővel, piros pántlikával. S hogy futott előle, úgy üldözte, mint ölyv a galambot s ahol hasztalan kiáltott segélyért, ott rabolta meg becsületétől...⁸²

A *Tolvaj szerelemből* c. tudósításban a vallatott legény így védekezik: »Szögény legény létömrre mög akartam házasodni, aztán hát nem volt hozzá módóm. Azt gondoltam hát, Márki uramnak sok van, neköm mög annyi sincsen, hogy a lakodalmat mögülhessem, mondok, nem töszök nagy hibát, ha gazdag embör kárával segítök a magam baján...⁸³

Az eddigiek kétségtelenül bizonyítják, hogy a 70-es években fejlődésnek indult szegedi irodalmi élet két olyan alaptípusát hozza létre a paraszti tárgyú írásoknak, melyek nemcsak helyi témájuk, népnyelvi sajátosságai által, hanem reális parasztszemléletükben, a paraszti valóság igen alapos ismeretében is eltérnek a kor országos irodalmi népies-divatjától.

Egyikük az inkább *leírójellegű* riport a szegedi, szegedkörnyéki parasztvilágról, a másik a *drámaibb*, a bűnügyi történetekkel és betyárhistóriákkal rokonságot tartó törvényszéki, rendőrségi tudósítás.

Míg az előbbiben szinte a hazai etnográfiai, folklorisztikai kutatás fejlődését is megelőző gondosság, tárgyilagosság jelentkezik, a másodikban egy olyan eszmei kiforrást figyelhetünk meg, mely a törvényszéki tudósítások eredeti célzatát szinte ellenkezőjére fordítja. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a tudósítások ki nem mondott célja az uralkodó osztály érdekeit védő paragrafusok igazságos voltának propagálása; a törvény betűje ellen vétők megbüntetésének példáin keresztül arra figyelmeztetni, hogy a közrend szilárd s büntetlenül nem ússza meg, aki szembekerül a fennálló társadalmi rend egyik vagy másik törvényével. Az említett példákön láttuk, hogy a szegedi tudósítók gyakran ellentmondanak ennek s szívük szerint pártját fogják a saját hibáján kívül törvénybe botló parasztnak.

A *népélet módszeres felkutatása tendenciájának és a törvénnyel szemben a nép melletti állásfoglalásra való nagy hajlandóságnak összeötvöződése adja meg az alapját annak a szemléletmódnak, mely a szegedi parasztnovella jelentékenyebb képviselőit jellemzi a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején. A Szegeden megjelenő, parasztkról szóló írások egyben meghatározzák azokat a formai jegyeket is, melyek a szegedi parasztnovella-formát jellemzik.*

⁸¹ Ki a legény a gáton. Sz. N. 1883. febr. 25.

⁸² A becsületeabló. Uo. 1883. ápr. 13.

⁸³ Sz. N. 1882. jan. 11. (Írta »B« — Békefi Antal.)

Az eddig tárgyalt két, »irodalmon kívülnek« nevezett prototípus fejlődésének egyes fázisai természetesen nem kizárólagos formái és fokozatai a szegedi novellairadalom kibontakozásának. A nem kimondottan szépirodalmi jellegű írásokkal egyidőben, velük szoros kölcsönhatásban szaporodnak el a dugonicsi programból fakadt, kizárólagosan irodalmi igényekkel íródott, paraszttémájú novellák. Ezekben meglehetősen változó arányban keverednek az egyszerűség kedvéért »népszínműves«-nek nevezhető parasztnovella tartalmi és formai elemei az általunk korábban vizsgált, közvetlenül a szegedi paraszti világból fakadó elbeszélés-elemekkel és írói szemléletmóddal. Az írónként és elbeszélésenként változó arány lehetetlenné teszi, hogy általános érvényűen kimondhassuk: a szegedi parasztnovella a 70-es évek végén, a 80-as évek elején már minden tekintetben fölé tudott emelkedni a népelet művészi ábrázolásában az országos átlagnak. Az azonban tény, hogy elemeinek sajátos összetétele, — mely valamilyen arányban Tömörkényig és Móráig megmaradt, — megóvta a szegedi novellistákat a korban szinte kivédhetetlenül fertőző, sekélyes paraszt-ábrázolás végleges felülkerekedésétől, ha egyébként írói tehetségük csekély ereje nem is óvta volna meg őket.

Az általunk eddig vizsgált fejlődési folyamat viszont a korban lehetséges realista parasztábrázolás olyan feltételeit teremtette meg, melyek talán sehol másutt Magyarországon akkor egyébként nem jelentkeztek. Ha más vidéki városunkban fel is tűntek hasonló kezdeményezések, sehol sem hoztak olyan eredményeket, mint Szegeden. E feltételek jelenlétének tudatos felismerése hiányzott Szegeden is, legalábbis olyan mértékben hiányzott, hogy valamelyik helyi írónál az adott eszmei és művészi eredmények *tervszerű* összefogására sor kerülhetett volna.

Ha tudatosan nem is, de *ösztönösen* élt velük, összefogta őket két szegedi író. Az egyikük valóban szegedi: Palotás Fausztin. A másik csak szülőföldjének vallotta Szegedet: Mikszáth Kálmán.

A továbbiakban kettőjük ez időben kifejtett munkásságán keresztül igyekszünk megmutatni, hogy a szegedi parasztnovella ilyen előzmények után és ilyen kísérőjelenségek mellett milyenné formálódott a 80-as évek elejére, *már Tömörkény színrelépése előtt.*

*
**

Az első szegedi parasztnovellákat tartalmazó kötetet Deréki Antal, a Szegedi Napló munkatársa készült kiadni 1880 szeptemberében. Előfizetési felhívása⁸⁴ azonban úgy látszik, nem hozta meg a kellő eredményt és az ambiciózus novellista aggodalma, melyet az előfizetési felhívásban olvashatunk (»Nem kecsegtetem magam vérmes reményekkel.«) jogos volt. Kötete — nyilvánvalóan az árvíz utáni első, igen nehéz esztendő az oka, — nem jelenhetett meg. Munkásságát a készülő kötetnek a Naplóban mutatóban közölt novelláiból ismerjük. Sablonos történetei a falu, a tanya szerencsétlenjeiről szólnak, figyelemre méltó közülük a néprajzos jegyeket magán viselő, már említett *A putri lakói.*

⁸⁴ Uo. 1880. aug. 8. (»Irodalom«-rovat.)

A helyi könyvkiadás anyagi nehézségein a következő kötet szerzője, Palotás úgy teszi túl magát, hogy maga vállalja első kötete, *Az én édes otthonom* kiadási költségeit.⁸⁵

Palotás Fausztin (1857—1922) tős-gyökeres szegedi. Felsővárosi családból származik. Apja jobbmodú hajókormányos volt. Különös keresztnévét paraszti származású anyja hagyománytiszteletének köszönheti, aki a gyermek születése napján a »Fausztin« nevet találta a kalendáriumban (febr. 15). Palotás — mint már említettük, a szegedi kegyesrendi gimnáziumban végezte tanulmányait és az gimnázium színvonalas önképzőkörében tette meg első költői-írói szárnypróbálgatásait. Egyetemi tanulmányait alig kezdhetette meg, apja halála miatt máris félbe kellett hagynia s szülővárosában keresett magának megélhetést. A város előbb mint irnokot, majd mint adóhivatali számtisztet, később mint árvaszéki irodaigazgatót és segédlevéltárnokot alkalmazza. Egy időben a Somogyi-könyvtár segédkönyvtárosi állására is pályázott, sikertelenül. Dolgozott a Szegedi Naplónál is, de a Híradóhoz mindig közelebb állt. 1890-ben honvédtisztnek állt be és a magyar irodalmat tanította különböző hadapródiskolákban, egy ideig a Ludovika Akadémián is. Sajnálatos, hogy öreg korában, 1919-ben — bizonyára katonatiszti kötelességérzetből — belépett a Nemzeti Hadseregbe s a Dunátúlmon toborzóelődásokat tartott.⁸⁶

Irodalmi munkásságát Juhász Gyula, akinek első nagy irodalmi élménye Palotás »Homokfelhők« c. kötetével kapcsolatos, így jellemzi: »A szegedi népies írásnak kétségtelenül első úttörői közül való ez a kedves, délceg felsővárosi magyar, aki még Tömörkény előtt fölfedezte a tanyai parasztot, a kapitánysági népet, a földműves szegénységet és ha kissé sújtásosan, vasárnapi ünneplőben mutatta is be őket a városi nemzetnek, sőt ha egy kissé auerbach-i módon látatja és kelteti őket, mindegy, a szándék jó volt, a törekvés komoly. Palotás Fausztin kivont karddal tiszteleg a szegedi irodalom aranykapujában, mint a halhatatlan dicsők és nagyok hűséges, becsületes, érdemes gárdistája.«⁸⁷

A korábbiakban már utaltunk azokra a tényezőkre, melyek a tanyai élet felfedezésére indították Palotást. Hogy valóban úgy mutatja be a parasztot, ahogyan Juhász Gyula állította, ahhoz nem sok kétség fér, de kitűzött feladatunk megoldása érdekében részletesen meg kell vizsgálnunk munkásságát.

Az iskolából hozott Petőfi-rajongás egyesülve a helyi indítékokkal, a nagy költő nyomdokain indítja el. Tudomásunk szerint első nyomtatásban megjelent műve a János vitéz modorában és versformájában íródott »népies költői elbeszélése«, mely a Szegedi Híradóban jelent meg: *A gádorlaki bíró lánya*.⁸⁸ A költeményben érződnek a gimnáziumi tanulmányok reminiszenciái is:

Diadalszekéren, győztes sebességgel
Fényes ruhájában eljött már a reggel.

⁸⁵ Rajzok a népeletből. Szeged, 1881. Szerző tulajdona.

⁸⁶ A Palotásra vonatkozó adatokat lásd: Palotás Fausztin emlékezete. Cserzy Mihály emlékbeszéde a Dugonics Társaság 1923. márc. 25-én tartott ülésén. Kézirat Dr. Csongor Győző (Szeged) tulajdonában; továbbá Preszly Lóránd i. m. 14—15. l.; Szinnyei: Magyar írók X. k. 233—35.

⁸⁷ Homokóra 1929. jan. 1. Szegedi őskert. »Fusztin«.

⁸⁸ Sz. H. 1877. máj. 11-től folyt.

Néhol egészen a János vitézre emlékeztet:

»Gyalázatos leány! Itt találalak téged?
Ölelgesd, ölelgesd csak a szeretődöt!
Megrendült a legény, a leány felsikolt
Ijedtében szegény se eleven, se holt.

— írja a költeményben szereplő fiatalok rajtakapását bemutató részben.

A hasonló modorú elbeszélő költeményekkel még sokáig nem hagy fel, prózai írásainak megjelenésével párhuzamosan is közöl ilyeneket, főként az egyidőben Szegeden szinte irodalmi évkönyv számba menő *Szegedi Képes Naptárban*.⁸⁹ Ezek jobbára szellemes »tanító-költemények« a nép számára a babona ellen, arról, hogy bármilyen jól is megy a sora valakinek, ne bízsa el magát, hogy öreg férfi, fiatal leány nem illenek össze stb. Még 1908-ban is ír elbeszélő költeményt a kivándorlásról: *Törpe lelkek*. A verses elbeszélés ritmusának nyomai prózájában is fellelhetők.

Prózai műveinek sorát Tóth Ede hatását mutató népszínművel kezdte (*A táltos* 1878.), melyet nem valami nagy sikerrel mutatott be a szegedi színház 1878-ban.⁹⁰

A »tanyai riport«-okon és törvényszéki tudósításain csiszolódott novellái szinte egyidőben kapnak helyet a szegedi és fővárosi lapokban.⁹¹ Ezekben elsősorban a folklóranyag szembeötlő: Szeged-vidéki házassági szokások, (kendőcserélés, szemre-menés, lógós vőfély, lagzis kása stb.) népdalok, népi játékok (pl.: a csigakettőzés, orsó kiváltása a fonóban stb.). Sűrűn, nem minden erőltetés nélkül használja a népnyelvi fordulatokat, szólásmondásokat: *bekapatos*, *benyalatos* — bennfentes, *persed* — feslik, *csevejde* — lármás, *csatorál* — veszekszik, *lárházik*, *korozsma* — keresztelő-ruha, *csollák* — kancsal, *pötyke* — cicomásan öltözött, hetyke viselkedésű, *déta* — (a »dietá«-ból) beszélgetés, *pletyka*; *kadárka* — kukoricagöré; *árikum* — kelengye; *megteszi a nagy pettek* — nagy dologra szánja magát; *fellát* — büszke; *kimérni a ház hosszát neki* — elküldeni a háztól; *mondva csinált* — rendelésre készült; *egy a kuckó a kemencével* — egymásnak valók; *kinek porba hullt a pecsenyéje, nagyon fanyarodott képpel néz utána*; *mit ér neki a szép kőház, ha sírva néz ki az ablakán*; *bolond vármegyének bolond az ispánja*; *macska fekszik a tűzhelyen* — rossz gazdasszony, t. i. nem főz; stb. Jellemzésül felhasználja a katonaviseltek »idegen« szavait: *kompektor*, *strapáció*, *komandérozás*, *suflenc* stb.

Novellái hiteles környezetrajzokkal, jó részletmegfigyeléseikkel és könnyed lírai hangjukkal hívják fel magukra a figyelmet. A parasztság szociális problémái is élénken érdeklik. Megírja pl., hogyan lesz prostituálttá az árvíz után árván maradt és a kerítendő kezébe került szegedi parasztlány.⁹² Jóízű beszámolót szerkeszt boszniai katonalelkéből, mint néhány év múlva majd Tömörkény is feldolgozza »spanyolviaszk-ország«-beli élményeit.⁹³

⁸⁹ Az elásott kincs. Szegedi Képes Naptár 1882.; A selyem dolmány. Uo. 1884.; A vén kecske története. Uo. 1887.

⁹⁰ Lásd a 44. sz. jegyzetet.

⁹¹ A nagyralátó. Magyarország és a Nagyvilág 1879. jún. 22.; Drága menyem. Uo. 1879. nov. 16.: Megjötték a katonák. Pesti Napló 1879. okt. 5. Reggeli kiadás.

⁹² Megváltó nélkül. Sz. N. 1881. okt. 20.

⁹³ Sátor-tábori emlékek. Uo. 1881. szept. 29.

1881-ben megjelent kötetére a fővárosi kritika is felfigyelt. A Pesti Napló szerkesztőségi recenzióban méltatja s mint munkatársát, csak dicséri. Hangsúlyozza, hogy »Palotás jól ismeri az alföldi magyar nép életét és gondosan, szeretettel rajzolja« és hogy írásai »a falusi és tanyai élet köréből vannak véve s a nép eszejárását, gondolkodását, baját és örömét mutatják be...«⁹⁴

A Pesti Hírlapban a tekintélyesedő Szana Tamás ír bírálatot Az én édes otthonom-ról.⁹⁵ Nem vitatja Palotás tehetségét, de kifogásolja, hogy népnyelvi fordulatai keresettek, körmönfontak. Rámutat Palotás legfőbb hibájára: »Rajzai azt a benyomást teszik rám, mintha hosszabb elbeszélések kivonatait olvasnám s csak olykor találók részleteket, melyekben némi melegség érezhető. Olyan rajza, melyen mindvégig egy hangulat uralkodnék, e kötetben még nincsen. A gyűjtemény lehangulatlesebb darabja a »Megjöttek a katonák« című volna; ennek hatását azonban nem kissé csökkenti a nagyhangú, bölcselkedő bevezetés...« Végül Mikszáthot állítja példaképül Palotás és más, a műfajokat hozzá hasonlóan félreismerő fiatal írók elé.

Szana kifogásai, főként az utóbbi, valóban jogosultak, de a műfaji követelmények szigorú megkövetelésével nem érthetünk mindenben egyet. Palotás ugyan a »Rajzok a népéletből« alcímet adta kötetének, azonban írásait csupán e talán rosszul megválasztott alcímhez ragaszkodva bírálni, túlzás.

Palotás novelláinak legjellemzőbb sajáttsága az érzelmes-lírai hangvétel, a parasztság iránti szeretetből és megértésből fakadó meleg, bensőséges hang. Ez a szülőföldjének népe iránti őszinte rajongás határozza meg egész írói szemléletmódját. Rajongásának szép bizonyítéka az az egyébként Szana Tamás által kifogásolt bevezetés, melyet a kötet egyik darabja előtt találunk, s amely csakugyan nem illik a kötetben arra a helyre, ahová Palotás — elég ügyetlenül, — elhelyezte.

Pathetikus hangon szólítja fel ebben azokat, akik »a sorstól vaktában nyert dús javadalmaikból« a szűkölködőknek csak »neveik kürtölése, dicső erőnyeik híresztelése céljából« hajlandók odadobni morzsákat, akik »puszta önérdékből eltépik a legszentebb kötelékeket«, »gúny, nevetség tárgyává teszik a szív magasztos érzelmeit: büszkeséget, munkásságot, becsületet és szeretetet tanulni jertek a néphez.«

Majd így folytatja: »Igen, megtanultok a néptől minden jót, igazat, nemest, noha a ti korlátolt látkörű szeméitekben az nem egyéb, mint igavonó rab-szolga... De hogy támaszotok, oltalmazótok, gyanús érdekeitek előmozdítója legyen, még sem ez a rendeltetése! A munka gyermeke ő a szó legszigorúbb, de legnemesebb értelmében is. Dolgozik, tűr, fárad, szenved önmagáért, családjáért; hogy jólétben erősödjék, gyarapítsa és gazdagítsa. Verejtékes törekvése csak ebben összpontosul... És tudjátok-e, mi teszi, alkotja az életerős, holdog nemzetet? Ilyen családoknak az összesége... Ismerjétek meg e népet a maga valóságában... Nézzétek élete folyását, figyeljétek meg szokásaiban, tetteiben, örömeiben, bújában, mint én megismertem, megfigyeltem...« Majd kissé színpadiasan a néphez, a szegedi tanyák népéhez fordul: »Ha fiad, ha véred nem volnék is: bámulnálak, csodálnálak. És ezért a bámulatért, csodálatért szeretlek én téged, édes magyar népem!«⁹⁶

⁹⁴ P. N. 1881. jún. 12. Reggeli kiadás.

⁹⁵ Két elbeszélő. 1881. jún. 26.

⁹⁶ Az én édes otthonom. 51—52. l.

Kétségkívül a nép eszményítése ez, romantikus, »narodnyik« népszemlélet, mely az uralkodó osztályoktól függetlenül, a vagyonosokat mintegy rendretusítva *1* dolgozó, a maga jólétét és boldogságát munkáló parasztban látja a nemzet éltető erejét; benne találja meg azt az erkölcsi erőt, azokat az emberi értékeket, melyek tisztelőre, megbecsülésre indítanak. A parasztfolklor iránt fogékony légkörben nevelkedett, iskolázódott, a földesurak jármától szabadon fejlődő és a kapitalizmus riasztó ellentmondásainak előrevetett árnyékát megérező szegedi parasztsággal mélyen együttérző Palotás — minden színpadias gesztusa ellenére is rokonszenves számukra, mert ez a legtöbb, amit adott körülmények között elvárhatunk tőle. Átvéve szülővárosa irodalmi »programját« első kötetében kifejti álláspontját, mondhatni »ellenzéki népies-nemzeti« elveit.

További elismerésünket vívja ki az, hogy mindebből nem holmi játékos-szentimentális parasztidillek születnek Palotás tollán, hanem valóban a dolgos parasztlelet öröme-bánata, gondja-boldogsága szövődik történetté keze nyomán. A nép megismerését valóban komolyan vette s a néprajzias külsőségek mögött elsősorban alakjainak lelki élete, erkölcsi-érzelmi konfliktusai érdeklik, melyek bizony gyakrabban torkollanak tragikumba, mint »happy-end«-be.

Első kötetében még erősen érződik a »tanyai riport« közvetlen hatása, de érdeklődése elsősorban azok felé a népszokások felé fordul, melyek eltérnek a szabálytól. Például a »gyalogvőlegény« szegedi tanyákon ismeretes fogalma köré kerekít novellát: Az a legény, aki szülei akarata ellenére vesz el szegény leányt, akit a család kitagad, a tanyai élet iratlan törvénye értelmében le kell, hogy mondjon esküvője alkalmából a megbecsülést és megtiszteltetést jelentő ünnepélyes lakodalmi felvonulásról s csak alkonyatkor, két legénybarátja kíséretében mehet, akkor is gyalog, ifjú felesége házához.⁹⁷

A »senki mátkája«, a »lányok anyja«, s egyéb, a tanyán divatos, a különféle okokból pártában maradt lányokra alkalmazott gúnyos elnevezések társadalmi-lelki hátterét világítja meg néhány novellájában, rámutatva, hogy a paraszti életben az egyéni boldogság legfőbb akadálya a módos paraszt és a zsellér közötti makacs társadalmi elkülönülés, a parasztok vagyoni viszonyai által meghatározott paraszt-morál. (A *senki mátkája*, *Az otthonfelejtett*, *Bodor Évi*.)

Sűrűn alkalmazott népi szólásai ellenére nehézkesen beszélteti alakjait, néhol cikornyás-pathétikus, de nem egyszer sikerül hitelesen visszaadni a paraszti beszédet. Például a tanyai pletyka hangját, alig leplezett rosszindulatát, az »emberszólás« kaján örömét.⁹⁸

Történeteiben — éppen lírai hozzáállása miatt, — kevés a cselekmény, ami van, az is többnyire ismétlődik a különböző novellákban. Írásai — különösen az első kötetben — a szerelem körül forognak, bár ír a nyomorékká lett parasztlegény tragédiájáról is, aki — nem lévén kántor az új tanyai településen, mint »parasztkántor« tengődik. Az azelőtt dolgos, erős, most kegyelemkenyéren tengődő parasztember lélekrajza viszonylag sikerült. A befejezés tragikus: a telepítést létesítő földesúr által ajándékozott kis orgona teljesen feleslegessé teszi a szerencsétlen legényt, aki nyomorék karja miatt megházasodni sem tud (ki adná lányát a tanyán nyomorékhhoz, ahol a munkabírás az emberi lét alapja?) — de a kántorságot is ott kell hagynia.⁹⁹

⁹⁷ A gyalog-vőlegény. Uo. 25. l.

⁹⁸ Uo.

⁹⁹ Az első orgonaszó. Uo. 5. l.

A kötet legsikerültebb darabjának Szana Tamás a »Megjöttek a katonák«-at tartotta.¹⁰⁰

Itt a boszniai okkupációból hazatérő parasztleányokat, az otthoniak kapkodó örömét, a fiát hiába váró öreg zselléraszony balsejtelmeit, a kiszolgált katonák naiv tapintatát ügyesen, hitelesen, dicséretre méltó szűkszavúsággal jeleníti meg az író.

A kritikák később is a primitív cselekményszöveget, a szerkesztésben való járatlanságot, a helyzetek és alakok ismétlődését róják fel hibáiként. Kétségtelen, hogy Palotás ügyetlenül szerkeszt és írásai gyakran feleslegesen terjedősek, szétfolyók lesznek. Második kötete, a *Tanyai történetek* (1883) e téren mutat némi fejlődést. Írásai összefogottabbak, szerkezetileg kiérleltebbek. Ebben kétségtelenül szerepe volt Mikszáth közben Szegeden megjelent, később *A jó palócok*-ban összegyűjtött írásainak is. Sajnos azonban, úgy látszik, Palotást a kezdeti mérsékelt siker is elkapta. Ebbe a kötetébe is beleerőltetett terjedős, régebben írt novellái közül egyet-kettőt. (Pl.: *Aranyos menyecske* címmel a Magyarorszáig és a Nagyvilágban 1879-ben megjelent *Drága menyem*-et) Így méltán vehette szemére a kritika, hogy nem tanult a bírálatból.

»Palotás Fausztin első kötetét a sajtó méltánylással fogadta. Megdicsérték népies irányát, ügyes, csinos nyelvét és történeteinek egyszerűséget. Ennyi dicséretnek meg is volt a jogosoltsága, éppenúgy, mint a fogyatkozások kiemelésének. Hogy ti. Palotán elbeszéléseinek a kompozíció kerekdedsége nem erős oldala, jellemzése kevéssé változatosak... — A szerző újabb kötete sem nélkülözi teljesen ezeket a fogyatkozásokat, kivált a jellemzést és a történetészöveget illetően. Több rajzában ugyanaz a lélektani processus foly le előttünk, miáltal kötete egyhangúvá lesz, annyival inkább, mert nyelvezetében is van némi motorosság, melyet nagyobb műgonddal teljesen ki lehetett volna kerülni...«¹⁰¹

A *Tanyai történetek* az *Az én édes otthonom* néprajziságától eltérően elsősorban a törvényszéki tudósítások erőteljes hatását árulja el. A *Párnás kocsi* c novella¹⁰² kimondottan bűnügyi vonatkozásokra épült: Az öreg, beteges nagygazda ifjú felesége (ez a tanyai Putifárné és Phaedra egyszemélyben), szemét vet a kocsislegényre. Mivel azonban azt nem szédíti meg a reá váró gazdagság, kész szerencsétlenül járt férje gyilkosaként, önmaga erőszakos megkísértőjeként bevádolni.

A törvényszéki tudósításokban is gyakran szereplő, áldatlan, tragikus bonyodalmakat okozó paraszti érdekházaságok problémái adják jórészt e kötet novelláinak konfliktusait. (*Martonyosiné csókja*, *A bodonyi feszület*, *A vásárfia* stb.) A szereplők a jobb életlehetőségek reményében meg-megalkuvó, máskor gerincesen önérzetes zsellér, szegényparaszt-fiúk, napszámoslányok, akiknek sorsa mindkét esetben szomorú. Itt valóban mély konfliktusok bukkannak elő a szegedi tanyavilágból: A szegény Martonyosi János enged a belé szerelmes gazdag leány csábításának, feleségül veszi, de nem tud szakítani régi, zsellérlány kedvesével, aki gyermeket is szül neki. Amikor Martonyosiné szerelmétől sokáig elaltatott gyanúja felébred, anyósa, a szegény paraszttasszony a szemébe vágja: »— hátha úgy is lenne, ki ennek az oka? Talán én, vagy a fiam? Egyedül

¹⁰⁰ Uo. 49. l.

¹⁰¹ Tanyai történetek. »Irodalom« rovat. Sz. N. 1883. jún. 16.

¹⁰² Tanyai történetek 7. l.

magad! Mutatott-e János valami nagy hajlandóságot irántad? Hitegetett, vagy hízelkedéssel vett-e körül? Ugye, nem! De te folyton kerülgetted, izengettél, küldözgettél utána. Azt mondtad isten-ember előtt, hogyha Martonyosi Jánosné nem lehetsz, elfölsz magad. Beleszerelmesedtél. Türed hát a sorsod békével! — Majdhogy azt nem mondatja vele Palotás: Ha férjet vettél magadnak, elégedj meg ennyi hűséggel.

És ezek után természetesen érezzük a sötét földeken köténye alatt éles kést rejtegetve botladozó, szerelmében megalázott gazdalány bűnügyi krónikákra emlékeztető képét. Indokoltnak látjuk gyilkos dühét, melyet csak a halál, a maga, vagy más valaki halála olthat ki, — azt az elvakult paraszti dühöt, melyet Palotás jól ismer a törvényszékről.¹⁰³

Ebben a novellában egyébként a szerkezet is igen jó. A nagy titokról, Martonyosi János kettős életéről az olvasó is csak a feleséggel egyidőben tud biztosat.

A *Tanyai történetek*-ben már egyetlen novella sem fejeződik be felhőtlen »happy-end«-del. Pedig Palotásnak csak ritkán sikerül jó befejezést találnia. A szerencsétlen szív megszakadása, öngyilkosság, erkölcsi összeomlás, gyilkosság, megőrülés, a hűtlenség könnyes megbocsátása legtöbbször lélektanilag gyengén, vagy egyáltalán nem indokolva következik be. Ha tekintetbe vesszük, hogy Palotás éppen ez időben (1881—83) szerepel sokat a »Törvényszéki Csarnok«-ban, feltétlenül hibájául róhatjuk fel ezt. Csakhogy Palotás különválasztotta magában a szépíró és a tudósítót. Szépíró mivoltában egyenesen botlónak érezte volna, ha *teljesen* a valósághoz igazítja történeteit, kötelességének érezte, hogy az ismert tragikus tanyai eseteket a kor általános esztétikai felfogásának megfelelően »szépirodalmivá« formálja, esetleg enyhítse, vagy élezze az életkínálta megoldást. Ilymódon anyaga gyakran túlnőtt írói korlátain és formailag bizonytalanná, nem egy helyütt mesterkeltté tette.

Az is kétségtelen, hogy írásai csiszoltságban csak ritkán közelítenek meg más, a korban elismert, paraszti tárgyú írásokkal jelentkező novellisták, például a rutinos Abonyi Lajos műveit.¹⁰⁴ Ugyanakkor azonban, amikor Abonyi földbirtokos-mivolta minduntalan előütözik novelláiból, Palotás minden kifejezésbeli nehézkessége, párbeszédeinek szegényes volta ellenére is vonzóbb jelenség a gyakorlott tollú Abonyinál. Tárgyához, alakjaihoz sokkal közelebb áll, idegen tőle az Abonyi-féle eredetieskedés. Novellái műfajilag is eltérnek a terjedelmes, gyakran mesterkelt cselekményességükben, párbeszédekre építtségükben a gyenge népszínművekkel szoros rokonságot tartó Abonyi-elbeszélésektől, melyekben a nyelves gazdasszony, a feleségével örökké komikus-ízeskedő szóváltásba keveredő gazda, a nyalka legény, a »csárdás« kislány a gyenge népszínművek patronjai.

Talán Petelei áll legközelebb Palotás modorához, aki vele egyidőben kap helyet a fővárosi lapokban és első kötete is majdnem egyidőben jelenik meg Palotáséval.¹⁰⁵ Ugyanaz a szubjektivitás, alakjaival való mély együttérzés, lírai hang jelentkezik Peteleinél is, bár vitathatatlanul nagyobb tehetséggel és jobb formaérzéssel. Persze Petelei más világot ábrázol: Az erdélyi kisvárosok

¹⁰³ Martonyosiné csókjá. Uo. 31. l.

¹⁰⁴ Itt a szép Alföldön. Bp. 1878.

¹⁰⁵ Keresztek. Tíz rajz. Bp. 1882.

elesett, bogaras, különöc kisembereiről, lecsúszott, deformálódott lelkű figuráiról, oblomovjairól szólnak első kötetének történetei.

Ezek után szinte kínálkozik az összehasonlítás az ezekben az években országos hírt-nevet szerzett Mikszáth-novelláskötetek (A tót anyafiak, 1881, A jó palócok 1882) és Palotás kötetei között. Annál is inkább, mert hiszen Mikszáth e kötetekben található novellái legnagyobbbrészt Szegeden születtek, vagy legalábbis Mikszáth Szegeden kapott ösztönzést, s nem kis részben anyagot is megírásukra.

Mikszáth szegedi éveivel korábban részletesen foglalkoztunk¹⁰⁶, itt csupán azokra a mozzanatokra óhajtunk kitérni, melyek Mikszáthnak a szegedi parasztnovellával való kapcsolatát bizonyítják.

Irodalomtörténetírásunk mindeddig adós maradt annak a megmagyarázásával, hogy a megyei gentryt, a felvidéki kisváros iparosait oly nagy kedvvel rajzolgató Mikszáth miért fordul váratlanul akkora buzgalommal a népelet felé, hogy nemcsak Suska Mihályt, a derék kocsist »írja meg«, hanem egy olyan gyűjteményt is közzé tesz, még hozzá Szegeden, mint *Az igazi humoristák* (1879). Rubinyi Mózes annyit jegyez meg róla, hogy ez »az író tudákos adatgyűjtő módszerének utolsó emléke«.¹⁰⁷ Hozzátehetjük, hogy egyben első emléke is, mert tudomásunk szerint ilyen módszeres, a népeletre irányuló gyűjtőmunkát Mikszáth előbb nem végzett. Viszont nemsokkal Szegedről való eltávozása után, — nyilvánvalóan szegedi emlékei alapján — riportszerű leírást ad a házasságkötéssel kapcsolatos alföldi népszokásokról.¹⁰⁸ *Az igazi humoristák* folklórisztikus részeit — véleményünk szerint — Szeged már korábban részletesen megmutatott néprajzos, megfigyelő-gyűjtő tendenciáinak hatására írta. Természetesen gyűjteményében az általa ismert táj, a felvidéki falvak népének hiedelmeit, mondásait, szellemességét dolgozta fel. Hangsúlyoznunk kell, hogy Mikszáth ezzel nemcsak egy érdekesnek, követésében tanulságosnak ígérkező szegedi példa után indul, hanem elfogadja azt a szegedi népies programot is, melyről korábban szóltunk. Ezt bizonyítja a kis gyűjtemény »egilog«-ja is: »... a falu népe hazatart, »dicsértessékkal« mennek el egymás mellett az igazi humoristák, kasza, gereblye a vállukon. Úgy tetszik, mintha egy egész hetet velük töltöttem volna egyhúzámban, s mindazt, ami itt meg van írva, azalatt éltem volna át közöttük. Nem tudom a tollat letenni, nem tudom őket elhagyni: édes vágy csalogat utánuk a faluba, melynek piros bádogos karcsú tornya nyájasan nézi a vidéket. — A szerény szalmafődeles házak vidáman füstölögnek; kívülről az alkonyodó nap vonja be őket aranyos zománcsal, belülről lakóik jókedve...«.¹⁰⁹

Nem kell sokat erősítgetnünk, hogy ebben a hangban, modorban, »hozzáállásban« a szegedi »tanyai riport« levegője van, csak éppen itt a Szitnya szele kapkodja el az esti harangszót és palócok ballagnak vállukon gereblyével. Csak példaképpen idézzük Palotást: »... És ennek a tágas határnak nincsenek karcsú tornyai, a látóhatárt csupán a sudaras fák csoportja zárja le. Itt is, ott is

¹⁰⁶ Nacsády i. m.

¹⁰⁷ Mikszáth Kálmán élete és művei Bp. 1917. 29. l.

¹⁰⁸ Lakodalom az Alföldön. *Pesti Hírlap*, 1882. 97. sz. — Jubileumi Kiadás, 34. kötet, 121. l.

¹⁰⁹ Hátrahagyott Iratok 2. k. 54. l.

elszörtan apró fehér házikók szerénykednek. A boldogság hajléka lehet mindenik: mert hiszen a nádfödeles tető is a szeretet tanyájául szolgál...¹¹⁰

Hogy Mikszáth szemléletmódot, eszmeiséget is tanult Szegeden, bizonyítja a következő is: életében először — s utoljára! — itt említi, hogy műzsája szatytyán csizmát viselő, »népies« ruhájú leány.¹¹¹ Nem vitatjuk, hogy e képben ott van a fiatal Mikszáthtal jóbarátságban lévő, tragikusan rövid életű Tóth Ede félreismerhetetlen hatása is. Csakhogy Mikszáth a szegedi novellisták körében Tóth Ede épp olyan nagy tisztelőivel találkozhatott, mint maga.

Mikszáth és a szegedi parasztnovella-írók rokonságát természetesen leginkább az *A tót atyafiak* és az *A jó palócok* bizonyítják. Csak mellékesen említjük meg, hogy a szülőföldje népéről szóló két novellasorozat megírására közvetlenül a szegedi Csaplár-tanítvány, a nógrádi születésű Pintér Sándor első műve, *A palócokról* című füzet megjelenése indította, melyről a Szegedi Naplóban ismertetést írt, kommentálta és számos saját néprajzi megfigyeléssel, ismert népdallal kiegészítette.¹¹²

Király István mutatott rá arra, *A jó palócok* és Szeged összefüggését vizsgálva —, hogy »A szegedi polgár-paraszti fejlődés látása ösztönözte Mikszáthot arra, hogy ne az uralkodó népiesség vágányán haladjon tovább, ne az úri világ egyszerű függvényét lássa a paraszti életben, hanem igyekezzék egy más törvényű világot keresni benne, igyekezzék belülről szemlélni paraszti hőseit.«¹¹³

Ehhez hozzátéhetjük, hogy Mikszáthot az úri világtól független, saját törvényű parasztélet felfedezésére nemcsak Szeged látása, hanem ezt a parasztéletet Szegeden már saját törvényű világgént szemlélő példák is ösztönözték. Akár a néprajzias tanyai riportot vizsgáljuk, akár az úri világ törvényeivel szükségképpen összeütköző, jóhiszemű parasztot bemutató törvényszéki tudósítást, mindkettőben ugyanezt a mozzanatot találjuk meg. Mint már rámutatunk, Szegeden ez nem csupán a lelkes újságírók tisztuló szemléletmódjának köszönhető, hanem a török megszállás óta földesurat nem ismerő és nem respektáló város jellegéből adódik, abból, hogy ezen a saját törvényei szerint polgárosodó parasztvilágon belül is kialakult egy ugyancsak külön kis világot jelentő, a maga elszigeteltségében sajátos mentalitást és morált kialakító társadalmi képződmény: a tanyai paraszttság.

Természetes tehát, hogy a szegedi parasztnovellából kezdettől fogva hiányzik — nemcsak a földesúr alakja, de még a paraszt—földesúr viszony árnyéka is. Palotás említett kötetekben is csak egy alkalommal ejt szót egy telepes községről írván a távoli földesúrról.¹¹⁴

Király István azt fejtegeti, hogy Mikszáth *A jó palócok* és a *tót atyafiak* népi hőseiben kettősarcú alakokat ábrázolt. Egyik arcukat »Az a Mikszáth formálta, akiben tovább élt a nemesi szemlélet, aki naív, együgyű észjárású nagy gyereket látott a parasztban csupán. Hőseinek másik arcát viszont a nemesi úri romantikától elforduló, az őszinte, a bátor érzéseket, a nagy hőfokon izzó szenvedélyeket az egyszerű emberek közt kereső író mintázta. S ez a Mikszáth olyan embereket rajzolt már parasztai alakjaiban, akik értették a föld titkos

¹¹⁰ A Tanyai történetek előszavából.

¹¹¹ Szegeden. Sz. N. 1879. máj. 22.

¹¹² Sz. N. 1880. szept. 19.

¹¹³ Király István: Mikszáth Kálmán. Bp., 1952. 49. l.

¹¹⁴ Az első orgonaszó.

szavát, meg tudták hallani rejtett üzenetét, a természet törvényei szerint éltek, s ezért elválaszthatatlanul hozzájuk tartozott az erkölcsi erő, a lelki nagyság... Bede Anna együgyűségén, hogy meghalt nénje helyett akarta leülni a börtönbüntetést, joggal mosolyogtak össze a bírák, meg kellett hajolniok azonban testvéri szeretetének nagysága, érzéseinek szépsége előtt. A lovait szinte emberként lecézó Gélyi János naív alak volt, nem volt naív azonban a szenvedélynek az a hőfoka, amellyel a szakadékbá hajtotta a csalfa Vér Klárával együtt szágulló négy lovát. Az úri világtól látott együgyűség mögött nagy érzések, nagy szenvedélyek lobogtak, s ezt hozta felszínre Mikszáth szerető, meleg mosoly:»¹¹⁵

Ehhez a találó megállapításhoz, melyet Király István bőven fejteget, csak annyi lelet a megjegyzésünk — Király maga is céloz erre az *A pogány Fülcsik* szegedi lérirelődésével kapcsolatban! —, hogy Mikszáth paraszti hőseinek az a bizonyos második arca jellegzetesen szegedi arc. Nemcsak azért, mert Bede Anna alája köztudomásúan szegedi, hanem mert a paraszti szenvedélyek, lelkiság, vívódások ábrázolására Mikszáth Szegeden tartózkodása idején a szegedi novellisták már igen sok kísérletet tettek. Itt kell megjegyeznünk, hogy az esetek jó részében megelőzték Mikszáthot, ha egyebütt nem is gyakran, de minden bizomlyal sűrűn a Törvényszéki Csarnokban. Palotás első kötete, mint kötet is megelőzte az »*A jó palócok*«-at.¹¹⁶ Mikszáth még csak ekkor, illetve az előző hónapokban közli a Szegedi Naplóban és a Pesti Hírlapban a későbbi kötet novelláinak zömét. De nemcsak kötetben, hanem egyes darabjaiban is megelőzte Palotás Mikszáth *A jó palócok*-ját. Ez azt bizonyítja, hogy Palotás első kötete nem visel magán Mikszáth-hatást, de arra nem ad alapot, hogy Palotás Mikszáthra gyakorolt közvetlen hatását feltételezzük.

Cserzy Mihály szerint¹¹⁷ Palotás együtt dolgozott Mikszáthtal a Szegedi Napló szerkesztőségében. Ez azonban költői túlzás. Szegeden divat volt minden akkori korársról regélni ilyesmit, vagy legalábbis azt, hogy a már eltávozott Mikszáth fősztalánál dolgozott. Palotás 1878—79-ben éppen katonaidejét töltötte, és mint írja, az árvíz idején egyszer órségből jövet halálos kimerültségében Enyed Lukács, a Napló főszerkesztőjének küszöbén rogyott össze, ahonét a háziáжда és Mikszáth emelték fel együtt.¹¹⁸ Egyébként katonaidejének letelte után a Híradónál dolgozott. Hogy személyesen ismerte Mikszáthot, az bizonyos. A szegedi újságírók — mint ez vidéken magától értetődő — még lapjaik alkalmi összecsapásai, vagy hosszabb ellenségeskedése idején is egy társaságot képeztek. De arra, hogy közelebbi kapcsolat alakult volna ki a Szegeden szenvedélyesen politizáló idősebb Mikszáth és a politikától ekkor még magát távol tartó fiatal Palotás között, nincs adatunk.

Mikszáth szegedi tartózkodása idején *A tót atyafiak*-ból az *Aranykisaszszony* (1879. dec. 25.) és a *Brezinai akol* (1880. szept. 29.—okt. 8.), *A jó palócok*-ból Luca dímmel a *Galandáné asszonyom* (1879. dec. 2.) jelent meg, de ezek egyike sem olyan kiforrt, jellegzetes darabja Mikszáth parasztrajzainak, melyek

¹¹⁵ I. m. 54—55. l.

¹¹⁶ Az én édes otthonom-nak a szegedi Városi Könyvtárban levő egyik példánya Palotás 1881. jún. 9-i keletű dedikációját tartalmazza. — 1881. jún. 15-én a szerző a Sz. H.-ban felkéri előfizetőit, hogy vegyék át a már megjelent művet.

¹¹⁷ Idézett emlékbeszéde kéziratban.

¹¹⁸ Egy ór halt meg... A Szegedi Napló 25 éve. Szeged, 1904. 76—78. l.

¹¹⁹ Jubileumi kiadás 15. kötet, 55. l.

a későbbi kötetek jellegét meghatároznák. Palotás első kötetének darabja ekkor már majdnem mind megjelentek.

Már utaltunk arra, hogy Palotás második kötetében felismerhető *A jó palócok* némi hatása. Egyelőre azonban legfeljebb csak arról beszélhetünk, hogy Palotás is és Mikszáth is élnek azokkal a lehetőségekkel, amelyeket a szegedi újságírás — követve a város értelmiségének közhangulatát — megteremtett. Korábban láttuk, hogyan élt velük Palotás. Mikszáth nagyjából hasonlóképpen reagált: novelláiba hiedelmeket, népszokásokat szőtt. (Szent András éjszakaijában öntött ólom a leány jövődöbelijének alakját mutatja¹¹⁹, a Szent György napján talált kétfarkú gyík aszaltan ruhába varrva megőrzi a gonosztól¹²⁰, leánykérőbe menet selyemkendőt visel a legény a gomblyukában, siker esetén a leány fejkendőjét hozza magával¹²¹ stb.), nyelvébe népi szólásokat vett fel nagy számban (*Lerázza magáról a földi port — meghal; Majd kibéküla maga kenyeren; Rossz tűz el nem alszik; Ami egyszer karika, gurul az — azerkölcsi lejtőn nincs megállás; Ki sokat ácsorog a bíró udvarán, pöre van az lyannak* stb.), éppen úgy alakjainak lelkiélete érdekli és érzelmi-erkölcsi konfliktusai alkotják novelláinak magját. Az, hogy népszerű fordulatokkal, szokások ismerettségével ritkábban él Palotásnál, az csak nagyobb írói tapintatát és jó arányérzékét bizonyítja. Ugyanez a helyzet a mikszáthi novellák szerkesztési kérdéseinél és befejezésénél is. A nagyobb tehetség, a nagyobb művész emelkedik itt túl Palotás legsikerültebb novelláin is, természetesen elsősorban a saját szülőföldje tájainak, falvainak, népének életét ábrázolva, bár nem egy esetben szembeötlően olvaszt szegedi emléket írásába, ahogy maga is vonakodás nélkül elismerte.

Mikszáth Szegeden népszerűvé lett egyénisége — megkoszorúzva az országos elismeréssel — rendkívül nagy hatást váltott ki a város társadalmában. A szó szoros értelmében Mikszáth-kultuszról beszélhetünk. A Szegedi Naplóban, de a Híradóban is minden lépését figyelemmel kísérik, minden Szegedre jövetelét jóelőre hírüldadják, itt-tartózkodásakor társasvacsrákon látják vendégül. Nemcsak személye, művei is hallatlanul népszerűek. Egy tudósítás így kezdődik a Szegedi Naplóban: »A paprikák városában. A mi kitűnő palócunk énekelte meg ezt a várost e cím alatt oly szellemesen, ahogy senki más. A gyönyörű paprikás tárcsa jutott eszünkbe, midőn ma beszélték, hogy az Alsótanyán a Dobó Antalék házaeleje elől hogy lopták el a paprikafűzert...«¹²² A tót atyafiak megjelenésekor Rudnyánszky Gyula szép recenziója mellé Nagy Sándor, a Híradó főszerkesztője ír a Naplóba tárcát *Apróságok Mikszáth Kálmánról* címmel.¹²³ A jó palócokról maga a Napló tekintélyes főszerkesztője, az országgyűlési képviselő, Enyedi Lukács ír bírálatot.¹²⁴ A jó palócot szegedi sikerét bizonyítja, hogy Békefi Antal egy bűnbeesett legény, Szűts Pál esetét Mikszáthtól kölcsönzött címmel írja meg a Törvényszéki Csarnokban: *Szűts Pál szerencséje*.¹²⁵ Ha meg az újjáépítésen dolgozó szlovák napszámokkal van valami baj, az újság azonnal, mint »a tót atyafiak«-at emlegeti őket.¹²⁶

¹²⁰ Uo. 98. 1.

¹²¹ Uo. 168, 171. 1.

¹²² Újdonságok. 1884. márc. 13.

¹²³ 1881. szept. 8.

¹²⁴ 1882. jan. 17.

¹²⁵ Sz. N. 1882. júl. 25.

¹²⁶ Lányszóktetés. Uo. 1882. máj. 23.; A dühös tót atyafiak uo. 1882. aug. 30.

Egy veremből történő gabonalopásnak okvetlenül ezt a címet adják a tudósítók: *Egy púp a földön.*¹²⁷ Az »Apróságok« rovatba is kerül egy-egy Mikszáth-anekdota: Az az öreg szegedi kántor, aki jelen volt Mikszáth 1880 végén rendezett, nagy mulatsággal egybekötött »búcsúztatásán«, úgy berugott, hogy máig is azt hiszi, akkor valóban »búcsúztatták« a nagy palócot, s ő énekelte a »búcsúztatót« a szegény halottnak.¹²⁸

A Mikszáth egyik lejövetelekor rendezett társasvacsorán mintegy ötvenen vettek részt és rendkívül jól mulattak. Természetesen Pósa Lajos tréfás felköszöntő-rigmusa sem maradhatott el:

*Vagyon e világnak sok remek tájéka,
Ahol csupa szépről kuruttyol a béka.
Kákova, Soroksár, Róma, Jeruzsálem —
És hol úgy köszönnek, hogy »aleikum szálem!«
Velence se kutya, Páris is megjárja,
Milánónak sincsen hamarosan párja.
Palicsra is futnak, Rohicsra is lótnak,
Mégse tetszik egy sem ez a »jó palócnak«.
Szegedet tartja ő egyedül csak szépnek,
Hol nekiront a por, a tudónek, lépnek,
Egyet-egyet gondol... s beül a vagonba,
Ide szalad hozzánk, nem pedig Londonba.
Az isten éltesse ezt a jó palócot!
Halál ne kapja be még, mint a gombócot.
Bámulja cseh, német, angol, svéd és dalmát —
Érje meg hírneve aranylakodalmát!*

Nem csoda hát, hogy a két Mikszáth-kötet megjelenése után egyszerre szembeötlő Mikszáth-hatás jelentkezik a szegedi tollforgatók körében. Hogy csak a legjelentősebb neveket említsük: Palotás már 1881 végén, amikor *A jó palócok* még csak novellánként látott napvilágot, Cseri Jucsa mátkasága (már a cím hangulata is jellemző!) című novellájában ilyen részeket olvashatunk: »— Verjen meg az isten, veretlen ne hagyjon; bánatod megöljön, könnyed kiapadjon«¹²⁹ illetve: »— A lehajló fűzfaág fürdő lombja a lucsgó habnak oly sokat súghatott a Cseri Julcsa mátkaságáról!«¹³⁰ — Elég, ha utalunk a *Szegény Gélyi János lovai*, vagy a *Péri lányok szép hajáról* c. Mikszáth-novellákra, hogy a feltűnő rokonság mindenki előtt nyilvánvaló legyen. Békefi Antal, akit saját vallomása szerint Mikszáth vett fel újságírónak a Szegedi Naplóhoz,¹³¹ minden aggodalom nélkül adja ezt a címet egy elbeszélésének: *A Géczy Julcsa arany haja.*¹³²

Palotás, akit már Szana Tamás is Mikszáth példájának követésére buzdított, harmadik, 1884-ben megjelenő kötetében úgy látszik, megszívlelte a

¹²⁷ Uo. 1884. szept. 5. (Utalás Mikszáth azonos című, a *Sz. N.*-ban 1882. dec. 24-én megjelent írására. — Mutatvány a »Mácsik, a nagyerejű«-ből.)

¹²⁸ Az öthatosos Mikszáth. Uo. 1884. szept. 24.

¹²⁹ Uo. 1883. aug. 12.

¹³⁰ Uo. 1881. dec. 25.

¹³¹ Az öreg íróasztalnál. A Szegedi Napló 25 éve. Szeged, 1904. 79–80. l.

¹³² *Sz. N.* 1882. dec. 24.

nem túlságosan hízelgő fővárosi és tárgyilagos helyi kritikát. A körülmények is úgy hozták, hogy Mikszáthot tekintse példaképének. Sajnos ebben nem sok köszönet volt. Az akkor már Szegeden viszonylag nagy népszerűségnek örvendő (újabb kötetére 500 előfizetés történt!) fiatal író a kritika vele szemben támasztott művészi-formai igényeit úgy próbálta kielégíteni, hogy részben Mikszáthtól vett át módszereket, sőt helyzeteket és stílust is, részben pedig önkényesen kezdte kezelni írásainak valóságanyagát. A *mi parasztjaink* című kis kötetének novelláit megtűzdelte az alföldi táj szépségeiről elvontan áradó »költői« részletekkel, minden bizonnyal azért, hogy a Szana és mások által is hiányolt »hangulati egységet« megteremtse, de hamar kifogyott az eredeti megfigyelések anyagából és a Petőfi óta közhellyé lett motívumokat használta fel mechanikusan.

Már előző kötetében is sikerült elkerülnie a tájszavak túlzott használatát, ezúttal is mérséklettel élt velük. De mintha a népnyelvi fordulatok melőzése — soha nem írt szegedi dialektusban, szereplőit sem beszéltette így! — egyben alakjainak és helyzeteinek hitelességét is veszélyeztetné. Még felfelbukkan a kapitánysági szélmalom körül táncra gyülekező tanyai fiatalok képe, a szegényebbeket fenyegető árverezés, a megesett, kitagadott lány nehéz sorsa, a tanyai »rendőr«, a pusztázó alakja (mindezt riportjaiból veszi át novelláiba!), de már olyan művészieskedő körítéssel, amivel a kritika igényeinek óhajtott eleget tenni, de nem futotta a tehetségéből. Konfliktusai elmosódtak, szereplői régi ismerőseink előző köteteiből, s nem tud róluk újat mondani. Nyilvánvaló, hogy ezt a kötetet már erőltette, ugyanis három kötetre tervezett novella-ciklusát mindenképpen ki kellett egészítenie a két előző kötet után. Bizonyára Mikszáth nagy sikere is sarkallta. A kötetbe — szemben az előző kötetek 8—10 novellájával — már csak 5 novellát tudott hozni, melyek kétségtelenül jobban komponáltak az előzőknél, de szintelenek, sablonosak. A fővárosi sajtó egyébként meglehetősen elismeréssel fogadta őket.¹³³

*

Műfaji tekintetben a szegedi parasztnovella ez idő tájt még meglehetősen kiforratlan. Általánosságban a hagyományos novellaforma jellegzetességei dominálnak benne.

A szegedi novellisták jóformán az összes lehetséges novella-megoldást végigpróbálták. Nagy számmal akad írásaik közt keretes felépítésű is. Leggyakrabban a legegyszerűbb megoldással élnek, a »beszéltetés«-sel: Az író a főszereplővel beszélget, s a főszereplő elbeszéléséből bontakozik elő a történet. (Pl. Deréki Antal: Az akasztófa virága.) Máskor a korábbi szerencsétlenségének nyomait magán viselő parasztember sorsa iránt érdeklődő írónak egy hajdani szemtanú meséli el a történetet. (Pl. Csényi: A székhalmi lidérc.) Gyakori az a megoldás is, amikor az író kikapcsolja a közvetítőket, s a novella bevezetésében, s befejezésében maga ad keretet a múltban játszódó történetnek azzal, hogy bemutatja a falu bolondjává, vagy koldússá, szerencsétlenné lett főszereplő jelenlegi körülményeit. (Pl. Csényi: Balázs Ilona).

Egyre sűrűbben bukkan fel a hagyományos keretes-elbeszélésből kifejlő-

¹³³ Lásd S. D. (Scossa Dezső) cikkét a *Sz. H.* 1884. jún. 24-i tárcarovatában, illetve a *Fővárosi Lapok*, a *Pesti Napló*, az *Egyetértés*, a *Vasárnapi Újság*, a *Függetlenség* és a *Budapesti Hírlap* ez időbeli cikkeit.

dött, anticipáló kezdésre épült novellaforma. Itt az író valamely homályos, de sokat sejtető szubjektív megjegyzéssel indítja el a történetet. Megjegyzése legtöbbször a később elmondandó események szereplője iránt érzett szánalmat, általában humánus gesztust, az emberi sors előre nem látható fordulatain elgondolkozó magatartást tükröz. (Pl.: »Hej, de sokkal jobb lett volna Bakacsi Gáspárnak, ha soha nem néz Fehér Julcsa fekete szemébe! Hej, de sokkal jobb lett volna, ha apja ura szavára hallgat!« — Zarkavölgyi Andor: Bakacsi Gáspár veszedelme).

Az ekkoriban országsherte divatos anticipáló kezdés jellegzetesen szegedi formájának tekinthető *a morális tanulság népi szentenciában, nemegyszer közmondásban fogalmazott előrevetése*, mint a parasztélet iratlan törvényeinek, hagyományos előítéleteinek társadalmi érvényességét igazoló történet bevezetése. A hangulatkeltésül és egyben erkölcsi tanulságul előrevetett népi szentencia — az utána következő történettel együtt — az esetek egy részében bírálat a paraszti előítéletek makacosságával, az emberi sorsokat tragédiába fordító voltaival szemben, másutt meg éppen az »úri« városi morálnál humánusabb, igazabb paraszt-erkölcs dicsérete. (Lásd Palotás említett köteteknek több novelláját).

Az ilyen anticipáló kezdés sajátja, hogy az író személye a novella szereplői közé olvad, egy lesz a megjelenített történet paraszti szereplői közül, együtt csóválja fejét az öreg tanyaiakkal, együtt szörnyülködik az asszonyokkal, vagy kacag a fiatalokkal. Így eltűnik az a távolság író és tárgy között, amelyet egyébként a morál hangsúlyozása éreztetne, az író könnyű szerrel megszabadul a didaktikus, kioktató gesztusoktól, s valóban belülről mutathatja meg a paraszti valóságot. Ez a paraszti világban való szándékos, tudatos feloldódás sajátos objektivitást kölcsönöz a novellának. A társadalmi és erkölcsi viszonylatok nem a kívülálló személyes érdekeltsége, világnézete, együttérzése vagy ellenszenve szükségképpen szubjektíváló perspektívájában jelennek meg, hanem a valóság ábrázolt részének saját relációi érvényesülnek a novellában. Természetes, hogy az ilyen feloldódás csak akkor sikerülhet igazán, csak akkor mentes a mesterkéeltségtől, ha a szerző alapos ismerője a világnak, ez esetben a parasztéletnek. A szegedi tanyai riporton, néprajzi gyűjtésen és törvénytudósításon nevelkedett újságíróktól ezt a tulajdonságot nem vitathatjuk el.

Ugyanakkor ennek a feloldódásnak a következménye az a kritikusok által sokszor felhánytorgatott szerkezeti lazaság, műfaji határozatlanság, amely a 80-as évek elején jelentkező szegedi novellistákat jellemzi. Ugyanis a novella szereplői közé állás az anyaggal való művészi gazdálkodás biztonságát is veszélyezteti. A még gyakorlatlan író kezében ez a hozzáállás óhatatlanul a paraszti »elbeszélés« terjengőségét lopja be a novellába, s maga a szerző sem nagyon igyekszik ebből a modorból kilépni.

Egyrészt tehát hagyományos novella-keretek, másrészt kompozíció nélküli paraszti »elmesélés« jellemzik a szegedi parasztnovellákat. A törvénytudósítási tudósítás korábban részletesen megmutatott irodalmiasodása hatására mozdul ki a szegedi parasztnovella ebből a műfaji bizonytalanságból, természetesen a »rajz« irányában. A tudósításban megkövetelt tömörség, a poénül kínálkozó méltányos, vagy méltánytalan ítélet, illetve a novella hőségnek az ítéletre való frappáns reagálása, készen kínálja a rajzzá-formálódás

feltételeit. Mikszáth és a szegedi lapokban ez idő tájt felbukkanó külföldi szerzők művei egyben példát is mutatnak a cselekmény lényeges és lényegtelen elemeinek írói ökonómiával való szétválasztására, a csattanó kiemelésére, s így a pontos megfigyelésen alapuló, de határozatlan műfajú szegedi parasztnovella fokozatosan közeledik a »rajz« nálunk ekkoriban kialakuló formájához. (Szana Tamás is ezt kéri számon a fiatal íróktól!)

E fokozatosan kialakuló szegedi novellatípusnak, mely formailag átmenet a novella és a rajz között, mindvégig megmarad az a sajátossága, amelyet a parasztlelet belülről való ábrázolásának nevezhetünk, a szerzőnek a szereplők közé illeszkedése folytán. Ez a feloldódás később már nem igényli a történet eszmei magjának, moráljának akár paraszti szentenciában fogalmazott előrevetését sem. A törvényszéki tudósítás hatására megjelenő, a szegedi parasztnovellába illeszkedő poén megbontja ugyan valamelyest a novellai egyensúlyt, ugyanakkor azonban bőven kárpótol az egyébként sem nagyon fordulatos, mégis terjengősen előadott cselekmény tömörítésével, a mondanivaló frapáns hangsúlyozásával.

Az említett fejlődés során a szegedi novellisták, akik riporteri, tudósítói alkatuk következtében eddig is sokat küzdöttek a műfaj törvényeivel, lassanként meglik a legjobban hozzájuk illő kifejezési formát. E forma, mint mondtuk, nem lesz azonos a »rajz«-zal, hanem megtartja középhelyét a novella és a »rajz« között és csiszolódva, felépítésmódjában számos variánst mutatva azzá a »szegedi műfajjá« fejlődik, amelyről Móricz Zsigmond is említést tesz egy szegedi tárgyú írásában. (Cibere Mátyás fá. 1936).

Íme előttünk áll tehát a szegedi parasztnovella, kialakulásának első stádiumában. Legjobb darabjaiban — és itt elsősorban Palotás sikerültebb írásaira gondolunk — már határozottan körvonalazódnak bizonyos jellegzetességek, amelyek későbbi fejlődésében is jellemzői maradnak, s amelyek egy részét, tévesen, mint kizárólag tömörkényi sajátosságokat, számon tartja irodalomtörténetírásunk.

Közülük elsőnek említjük a *néprajziasságot*, amely első pillanatra csak annyiban szegedi jellegzetesség, hogy a szegedi, szeged-vidéki népeletből meríti anyagát. A korban divatos népszínművektől és parasztnovelláktól — amelyekben ugyancsak fellelhető több-kevesebb néprajzi, folklórisztikus elem — annyiban különbözik, hogy ez a néprajziasság *nem külsőséges*. Amíg a népszínművekben és más paraszti tárgyú novellákban a népi jelmezek és színre vitt népszokások mögött álparaszti jellemek és problémák rejtőznek, a legjobb szegedi novellákban a szólásmondások és népszokások társadalmi háttere is feltárul, mintegy eszközeivé lesznek a saját törvényei szerint alakuló népelet bemutatásának. A szegedi tanya ünnepnapjai, táncmultságai mögött ott érezzük a kemény munkában töltött hétköznapiakat is.

A másik megemlítenő sajátosság — ismét hangsúlyozzuk, hogy már Tömörkény előtt jelen van Szegeden! — a *szegedi parasztlelet saját, az úri világtól független rendjének felismerése*, amelyben a legfőbb mozgatóerő az anyagi érdek, s ez a mozgatóerő a tulajdonképpeni alapja a paraszti tragédiáknak.

E sajátosságok — amelyek közül ehelyütt a két legjellemzőbb tartalmi vonatkozásút említettük csupán — a fejlődés során több szempontból szükségképpen ellentétbe kerülnek azzal az eszmeiséggel, azzal a parasztszemlélet-

tel, amely életrehívta őket, s amely ekkoriban a szegedi novellisták írói hitvallása. Ugyanis — amint Palotás nyilatkozatai bizonyítják — ez a parasztszemlélet a tanyák népe melletti lelkes állásfoglaláson és a népelet e korban páratlanul alapos ismeretén sarjad ki, »ellenzéki népiességnek« neveztük, mégis megtorpan mindannak a végsőkéig következetes vállalása előtt, ami belőle logikusan következne. Ez a megtorpanás abban jelentkezik, hogy a szegedi novellisták mindazt, ami riportjaikban, tudósításaikban már mintegy »félkészén« rendelkezésükre áll, nem tekintik egyformán alkalmas anyagnak a szegedi, tanyai népelet művészi ábrázolására. Egy részét szándékosan megtartják a tudósítás és a riport keretei között. (Nem véletlen, hogy például Palotás a »Lear a tanyán« témából nem írt novellát, mintegy saját kezét fogta le félúton!)

Hogy Palotás és szegedi társai a valóság és műalkotás között ilyen különbséget tesznek, nem róható fel hibájukul, hiszen ez jórészt az ország-szerte erőteljesen ható Arany—Gyulai-féle esztétikai nézetek következménye. Ugyanennek tulajdonítható az is, hogy írásaik konfliktusai is elsősorban erkölcsi, s csak javukra írható, hogy ezeket az erkölcsi konfliktusokat lehetőségeikhez mérten széles társadalmi összefüggésekben tárgyalják.

Emellett számottevő meghatározója Palotás és társai írói magatartásának egy helyi vonatkozású tényező is. Számos jel mutat ugyanis arra, hogy a szegedi polgár-öntudat, a szegedi parasztságot eszményítő szándék is útját állja némiképp azoknak a szinte a szépirodalom bejáratánál összetorlódott élményeknek, amelyeket e szerzők magukban hordoznak a valóságos parasztleletből. A szegedi polgár-mentalitás öntudatlanul is a nem csekély büszkeséggel feltárt szegedi népelet nimbuszát félti és az előbb említett, visszatartott élmények csak kerülőúton, módosulva, nemegyszer szükségképpen eltorzulva jelennek meg a novellákban, a szegedi irodalom legjavának tragikus színezetet adva. Innét származik a szegedi parasztnovellákat a nyolcvanas évek közepén már egyre inkább jellemző díszharmónia, amelyet csak az írói bátorság oldhatna fel. Az az írói bátorság, amely vállalja a város és a tanyavilág között egyre növekvő szakadék feltárását is és vállalja egy Szegeden közben időszerűvé lett elvi probléma megoldását. A pártállásnak, a hovatarozásnak a helyi viszonyok viharosan gyors továbbfejlődése folytán új szinten jelentkező problémája ez.

A korábban a város és parasztnépe között valóságosan létező egység, amely a szegedi novellisták parasztszemléletének alapja volt, megbomlott, válságba jutott és a nép, a parasztság, a tanya melletti állásfoglalás differenciáltabb kérdéssé lett: hajlandó-e a népért rajongó szegedi író nemcsak az »urak«, a »vagyonosok« világával, hanem saját városával is szembefordulni, ha kell, s a tanya, a paraszt oldalára állni?

E kérdésben Palotás és néhány társa ez időben kitérő magatartást tanúsít.

Érdekes, hogy Mikszátnál ezek a kérdések fel sem vetődnek. Mikszáth rendkívül gyorsan magába olvasztva mindazt, ami a szegedi irodalmi életben gyümölcsöztethető lehetőségként számára is adva volt, megírta kitűnő novelláit. Tehetségével, művészi megoldásaival elkápráztatta szegedi újságíróit, megmutatva, hogy mi az, amit eddigi fejlődése során maximálisan produkálhat a szegedi irodalmi élet, az érlelődő tanya—város ellentétet még

magába nem foglaló parasztlátásnak az alapján. S minden lehetősége adva volt arra, hogy ezt az ellentétet, s a vele járó művészi problémát elkerülje, hiszen minden szegedi hatás mellett is gyermekkorának palócfalvairól írt s nem hurcolta magával tehertételként a szegedieket eszmei és művészi ellentmondásokba sodró, már megismert, de írói szinten minden vonatkozásában vállalni mégsem mert korabeli szegedi parasztváltságot.

Éppen ezért nem jelenthetett megoldást Mikszáth példája Palotás és társai számára. Nemcsak azért, mert írói tehetségük elmaradt a szeretett »na, palóc«-é mögött. (Attól még ügyes epigonok lehettek volna!) Hanem azért is, mert az a szegedi novellista, aki Mikszáth parasztnovelláinak a szegedi fejlődéshez való igazi viszonyát fel nem ismerve lépett nyomaiba, önmagát vezette félre. Mikszáth rendkívül finom érzéke felfogta, hogy bizonyos tekintetben a végső lehetőségekig jutott az »A jó palócok«-kal a parasztábrázolásban. És amíg Mikszáth vagy nem ír többet parasztnovellát — mint ahogy egy-két esettől eltekintve nem is ír! — vagy a *Rokkant szekér* és *A kaszát vásárló paraszt* erőteljes hangváltást mutató, egyértelműen realista módszerével nyúl a parasztélethez, a szegediek némelyike még sokáig kísérletezik a Mikszáth által is túlhaladott formával.

Így, ellentmondásaival, művészi fogyatékságaival együtt is olyan fejlődési szakaszba jutott a szegedi parasztnovella, amelyben — minden nemesi-úri korláttól mentes parasztszemlélete alapján — Mikszáth novelláskötetei mellett a korszak legfigyelemreméltóbb parasztábrázolását produkálhatta. Érlelődő ellentmondásai készen kínálták a megoldásnak már félig-meddig ki is alakult módját és a tehetséges írók is hamarosan színreléptek, hogy méltó folytatói legyenek a valóban nem dicstelen kezdetnek.

Nacsády József